

**T.C.
OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE OLAN
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadeddin Çağrı Evren

OSMANIYE / 2019

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE OLAN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SADEDDİN ÇAĞRI EVREN

Danışman: Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜNEYSU ATASOY

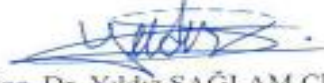
OSMANİYE / 2019

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN
(Danışman)

Üye: Doc. Dr. Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜNEYSU ATASOY

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../201.

Doc. Dr. Müjdat AVCI
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 24/06/2019

Sadeddin Çağrı EVREN

ÖZET

1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE OLAN ETKİSİ

SADEDDİN ÇAĞRI EVREN

Yüksek Lisans, İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN

Haziran 2019, 88 sayfa

Geçmiş yıllara bakıldığında dünyada çeşitli nedenlerle çok sayıda ekonomik krizin yaşandığı görülmektedir. Bu krizlerden bir tanesi de 1929 yılında New York borsasının çöküşüyle başlayan ekonomik kriz olmuştur. 1929 Ekonomik Buhranı olarak da bilinen bu kriz, başta ABD olmak üzere Avrupa ve birçok ülkenin ekonomisine olumsuz şekilde etki etmiştir. Bu buhran dünya genelindeki mal ve hizmet fiyatlarının düşmesi, talebin azalması ve buna bağlı olarak ticaret hacminin daralması gibi birçok olumsuz etkisi bırakmış ve tüm dünyayı derinden yaralamıştır. Sanayi devrimi ile başlayan makineleşme sayesinde üretim seviyesinde büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu da arz yönlü ekonominin sosyal yapıya egemen olmasına neden olmuş ve ekonominin talep yönü bu dönemde pek fazla dikkate alınmamıştır. Üretime gereğinden fazla verilen bu öneme ek olarak tüketici ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi ve tüketimin doyum noktasına gelmesi ile birlikte kriz ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda çalışmada 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Olan Etkisi incelenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde 1929 yılında Dünya Ekonomisi ile 1929 Büyük Buhranın ortaya çıkışı ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde 1929 ekonomik buhranın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerine yer verilmektedir. Buna göre ikinci bölümde ele alınan konuların başında 1929 Buhranı öncesinde Türkiye Ekonomisi, Lozan Anlaşmasının iktisadi açıdan önemi, İzmir İktisat Kongresi, 1929-1930 yılları arasında Türkiye Ekonomisi ve 1929 Buhranının Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkileri

yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise 1929 Ekonomik Buhran sonrası çözüm politikaları konusuna değinilmektedir. Bu bölümde ele alınan konular ise 1929 Ekonomik Buhrana yönelik alınan önlemler, devletçilik, kriz ve dış ticaret açığı, dış ticaret rejiminde reformlar ve para kambiyo, vergi düzenlemeleri ve gümrük tarifesi, sanayileşme planları ve milli iktisat ve tasarruf cemiyetidir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Buhran, 1929 Ekonomik Buhranı, Sanayileşme

ABSTRACT**1929 ECONOMIC CRISIS AND EFFECT OF TURKEY****SADEDDİN ÇAĞRI EVREN****Master Thesis, Department of Economics****Supervisor: Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN****June 2019, 88 pages**

Over the past years, there have been a number of economic crises throughout the world for various reasons. One of these crises was the economic crisis that began in 1929 with the collapse of the New York Stock Market. This crisis, also known as the 1929 Economic Crisis, has had a negative impact on the economy of Europe and many other countries. This crisis has left quite a few negative impacts, such as the decrease in the prices of goods and services worldwide, the decrease in the demand and thereby the contraction of the trade volume, and consequently has deeply affected the whole world. Thanks to the mechanization, which started with the industrial revolution, there were vast increases in the production level. This led to the supply side economics to dominate the social structure and the demand side of the economy was not taken into consideration in this period. The crisis arose with this importance given to the production more than necessary, the ignorance of the consumer needs and with the consumption reaching the saturation point.

In this context, this study examines the 1929 Economic Crisis and its Impact on Turkey. The first part of the study deals with the World Economy in 1929 and the emergence of 1929 Great Depression. In the second part of the study, the impact of 1929 Depression on Turkey's economy is studied. Accordingly, the second part discusses Economy of Turkey before the 1929 Depression, the economic importance of the Treaty of Lausanne, İzmir Economic Congress, Economy of Turkey between 1929 and 1930 and the impact of the 1929 Depression on the economy of Turkey. In the third part of the study, solution policies after 1929 Economic Crisis are discussed. The topics discussed in this chapter are the measures taken towards the 1929 Economic Crisis, statism, crisis

and foreign trade deficit, reforms in the foreign trade regime and currency exchange, tax regulations and customs tariff, industrialization plans and national economy and savings society.

Key Words: Economic Depression, 1929 Economic Crisis, Industrialization

ÖN SÖZ

Büyük Buhran, dünya ekonomileri için geçmişten gelen yıkımların sonucu olarak edinilmiş acı bir tecrübedir. Bu tecrübe sonucunda üretimin sınırsız yapılmaması ve tüketicinin zevk, tercih, alım gücünü de hesap etmek gerektiği anlaşılmıştır. Yani Say yasında söylendiği gibi her arzın aslında kendi talebini yaratmadığını deneyimlenmiştir. Bu deneyim sonucunda yeni iktisat görüşlerinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

Yüksek lisans tez çalışmamın hazırlanma sürecinde bilgilerini, tecrübelerini, desteklerini esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam sayın Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Sayın jüri üyeleri Doc. Dr. Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ ve Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜNEYSU ATASOY'a bilgilerini ve çok değerli zamanlarını ayırdıkları için teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamın analiz kısmında yardımlarını eksik etmeyen değerli büyüğüm Ahmet TAŞPINAR ve kıymetli meslektaşım Zeliha ARDIÇ SUCU'ya teşekkür ederim.

Tez çalışmam sürecinde yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli babam Mustafa Seydi EVREN'e, kıymetli annem Berrin EVREN'e, moral ve motivasyon kaynağım kardeşlerim Fatma Nur EVREN OLUK ve Mehmet Sıtkı EVREN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi

BÖLÜM I

GİRİŞ

1929 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ VE 1929 BÜYÜK BUHRANININ ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. 1929'lu Yıllarda Dünya Ekonomisinin Durumu.....	4
1.2. 1929 Ekonomik Buhranın Nedenleri ve Ortaya Çıkışı	9
1.3. 1929 Ekonomik Buhranın Sonuçları	15

BÖLÜM II

1929 EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

2.1. 1929 Buhranı Öncesinde Türkiye Ekonomisi.....	26
2.2. Lozan Anlaşmasının İktisadi Açıdan Önemi	30
2.3. İzmir İktisat Kongresi	33
2.4. 1929-1930 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi.....	36
2.4.1. Tarım Politikası	36
2.4.2. Dış Ticaret Politikası	39
2.4.3. Sanayileşme Politikası	42
2.5. 1929 Buhranının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	44
2.5.1. Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri.....	45

2.5.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri	48
2.5.3. Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri.....	51
2.5.4. 1929 Ekonomik Buhranın Ülke Ekonomisi Üzerindeki Diğer Etkileri	53

BÖLÜM III

1929 EKONOMİK BUHRAN SONRASI ÇÖZÜM POLİTİKALARI

3.1. 1929 Ekonomik Buhrana Yönelik Alınan Önlemleri.....	55
3.2. Devletçilik	57
3.3. Kriz ve Dış Ticaret Açığı.....	61
3.4. Dış Ticaret Rejiminde Reform ve Para Kambiyo	64
3.5. Vergi Düzenlemeleri ve Gümrük Tarifesi.....	65
3.6. Sanayileşme Planları.....	65
3.6.1. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı.....	66
3.6.2. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı.....	67
3.7. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.....	68

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1. Araştırma Sonuçları	70
--------------------------------	----

KAYNAKLAR.....	72
-----------------------	-----------

ÖZ GEÇMİŞ	81
------------------------	-----------

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Buhran Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (Milyon TL)	9
Tablo 2. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Borç Verdiği Ülkeler ve Geri Ödemeleri (Milyon Dolar)	10
Tablo 3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri (Milyon)	11
Tablo 4. Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliğinin Yıllık Büyüme	12
Tablo 5. GSYH (Yıllık Büyüme Oranı, %)	18
Tablo 6. Toplam Sanayi Üretim Endeksi (1929=100).....	19
Tablo 7. İşsizlik Oranları (%)	20
Tablo 8. Enflasyon ve Deflasyon (Tüketici Fiyatlarıyla)	22
Tablo 9. Politika Faiz Oranları	23
Tablo 10. Para Arzının Belirleyicileri	24
Tablo 11. Ülkeler Bazında Bütçe Açıkları ve Bütçe Fazlası	25
Tablo 12. GSYH İçindeki Sektör Payları (%) (sabit fiyatlarla).....	39
Tablo 13. Dış Ticaret Dengesi (000\$)	41
Tablo 14. 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları	43
Tablo 15. Ekonomik Kriz Döneminde Fiyat Düşüşü Olan Ürünler	47
Tablo 16. 1928-1931 Arası Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL).....	49
Tablo 17. 1932-1939 Arası Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL).....	50
Tablo 18. Üretim Değerinde Oluşan Değişim	53
Tablo 19. Yıllar Bazında Dış Ticaret Verileri	62
Tablo 20. Dünya Buhranından Sonra Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi	63

GİRİŞ

1929 dünya ekonomik buhranı, Amerika'da borsanın çökmesi ile başlamış, bankalar aracılığıyla ABD ekonomisinin tamamına sirayet etmiş ve sonunda da bütün dünyayı sararak büyük zararlar vermiştir. Krizin başlangıcı sayılan 1929-1932 yılları arasındaki dünya ticareti, krizin neden olduğu kötü gelişmeler karşısında devletleri kendi milli pazarlarını ve mali yapılarını dünyada yaşanan düzensizlik ve olumsuz koşullardan korumak maksadıyla sıkı tedbirler almaya yönelmiş bu da ekonomilerin içe kapalı hale gelmesine neden olmuştur.

Krizin ardından ABD'nin ne kadar büyük bir zarara uğradığı; gayri safi yurtiçi hâsılasının önemli ölçüde daraldığı, fiyatlar genel düzeyinde düşüşlerin yaşandığı, işsizlik oranlarında artış, binlerce bankanın batık duruma geldiği ve hatta Amerika'nın bazı bölgelerinde takas sistemine geri dönüldüğü görülmektedir.

1929 krizi, ABD'den sonra ABD'nin o dönem dünya ekonomisini tek başına yönetiyor olması nedeniyle çok hızlı bir biçimde tüm dünyayı etkisi altına almış ve böylece kriz Avrupa Devletlerinde de ekonomik anlamda önemli zararlara neden olmuştur. 1929 Dünya Krizi'nin neden olduğu yıkım ve yaratmış olduğu belirsizlik atmosferi, iş dünyası ve siyasetçileri de çıkmaza sokunca kriz daha da şiddetlenmiştir. Ancak kriz döneminde toplumun iş çevreleri ve siyasetçilere kıyasla daha yapıcı beklentilere sahip olmuş olması, krizin daha da büyümesini ve daha çok zarara neden olmasını önlemiştir.

1929 dünya krizinin etkileri ve kriz sonrasında yaşanan durgunluk uzun yıllar devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak finansal araçlar görülmektedir. Aracılık maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle kredibilitesi yüksek olan kesimlerin yüksek faiz oranlarından borçlanmayı kabul etmemesi üretimin azalmasına neden olmuştur. Maliyetlerde meydana gelen bu yükseliş, bilhassa risk almaktan kaçınan bankaların talep ettikleri risk primlerinden ötürü gerçekleşmiştir.

1929 dünya ekonomik krizi aynı zamanda gerek siyaset gerek kamusal fikirlerin kökten değişmesine neden olan bir olaydır. Nitekim 1930-1931 yıllarında 12 ülkeden 10'nun askeri darbe sonucu hükümet ve yönetim biçimini değiştirdiği bilinmektedir. Almanya ve Japonya'da siyasi değişimlere neden olan 1929 ekonomik buhranı; milli, savaş destekçisi ve fiilen saldırgan siyasi partilerin galibiyet elde etmesine sebep

olmuştur. Bu nedenle bazı iktisatçılar 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının en uzun vadeli ve vahim sonucu olan İkinci Dünya Savaşı'nın kapılarını araladığını ileri sürmüştür.

Çalışmamızın asıl konusu olan bölüm ise 1929 Ekonomik Buhranın Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkisidir. Türkiye açısından ele alındığında da 1929 buhranının Türkiye ekonomisine ve bilhassa tarım sektöründe önemli hasarlara yol açtığı görülmektedir. Ancak 1929 Büyük Buhranın Türkiye Cumhuriyeti Devletine olan etkisi yalnızca tarım sektörüyle sınırlı kalmamış yıkıcı etkisini Türk ekonomisinin tüm alanlarında hissettirmiştir. Tarımsal gelirlerin düşmesi çiftçiyi Ziraat Bankası'ndan ve tüccarlardan temin ettiği kredileri ve devlete olan vergi borçlarını ödeyemez hale getirmiştir. Ziraat Bankası çiftçilere sağladığı kredileri veya vergi borçlarını geri alamayınca ya kredisini kesmek ya da kredi alma koşullarını ağırlaştırmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu koşullar içinde çiftçi sermaye gereksinimini gidermek amacıyla tefecilere gitmekten başka yol bulamamıştır. Bu da tarım sektöründeki hızlı gerilemenin en önemli nedeni olmuştur.

1929 Krizi'nin ortaya çıkması neticesinde dünya piyasalarındaki tahıl ve ham madde fiyatlarının düşmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracat gelirlerini azaltmış ve bu durum en çok çiftçileri etkilemiştir. Zira Türkiye'de yaşayan büyük çiftçiler yakıt fiyatlarının fazla, ürün fiyatlarının da düşük olması nedeniyle makineli tarımı gerçekleştiremez duruma gelmiştir. Aynı şekilde sanayi ve ticaret sektörlerinde de aynı problemlerin yaşanmış olması, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Dünya çapında büyük bir işsizlik oranına ve sert fiyat düşüşlerine neden olan Büyük Buhran Türkiye'yi yalnızca tarım ürünleri fiyatlarının dünya pazarlarında aşırı değer yitirmesiyle etkilememiş ayrıca büyük bir oranda dışa bağımlı bulunduğu sanayi ürünlerini de etkilemiştir. Aslında sanayi mallarındaki fiyat düşüşü sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları önlemlerle düşük seviyede yaşanmış, ancak bu durum, ihraç ürünleri aşırı ucuzlayan ama ithal sanayi ürünlerinde fiyatın çok fazla düşmediği Türkiye'de ciddi dış ticaret açığına neden olmuştur.

1929 Krizi'nin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki iktisadi ve siyasi neticeleri tam bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bu bağlamda krizin neden olduğu ekonomik problemlere karşı daha ziyade tarımsal yapı içerisinde çare bulmaya çalışmış ve liberal ekonomi politikasının yanında devletin de yatırımlara iştirak etmesi ve ülke kalkınmasında etkili bir biçimde görev üstlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak uygulanan bu tedbirler krizin atlatılmasında yetersiz kalmış ve krizin etkileri 1932

senesine kadar artarak devam etmiştir. 1929 Bunalımının siyasi anlamdaki etkisi ise devletçilik prensibinin kabullenilmesi şeklinde görülmüştür. Bu senelerde özel kesimin henüz yeter seviyede sermaye ve bilgi birikimini elinde bulunduramaması devletin doğrudan ekonomiye girmesine yol açmıştır.

Dünya ticaretinin küçüldüğü bu devirde tüm olumsuzluklara karşın Türkiye Cumhuriyeti ihracatını arttırarak ihracat gelirlerinde meydana gelen açığın bir bölümünü kapatmayı başarmıştır. Aynı zamanda Türkiye, ihraç mallarına prim vermek, bir ihraç bankası oluşturmak ve ihraç mallarında standartlaştırma sağlamak maksadıyla bazı faaliyetler yürütmüştür. Türkiye'nin iktisadi yapısının güçlü ve diğer ülkelere oranla daha basit olması nedeniyle 1929 Krizinden Avrupalı devletler kadar etkilenmemiştir.

Sonuç olarak Türkiye'nin 1929 dünya ekonomik bunalımından, pek çok komşu ülkeye nazaran daha az etkilendiği ifade edilse de iktisadi yapıda ve bilhassa iktisadi politikalarda birçok değişikliğin yaşandığı görülmektedir.

BÖLÜM I

1929 YILLINDA DÜNYA EKONOMİSİ VE 1929 BÜYÜK BUHRANIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1 1929'lu Yıllarda Dünya Ekonomisinin Durumu

İktisat bilimi sosyal bir bilim dalı olup, kişilerin ve toplumların iktisadi tutum ve eylemlerini incelerken, ayrıca söz konusu bu tutum ve eylemlerin kişi ve toplumla ilgili neden olduğu sosyal ve politik gelişmelerden de etkilenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, herhangi bir devire ilişkin sosyal vakalar incelendiğinde, söz konusu devire ait politik olayların daraltılmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, 1929 dünya iktisadi buhranı ve öncesinde dünya politikasını belirleyen en önemli olayın, 1. Dünya Savaşı olduğunu söylemekte herhangi bir yanlışlık yoktur. Harbin büyük bir bölümü Avrupa'da gerçekleştiğinden en önemli politik değişimler bu bölgede meydana gelmiştir. Harp sonucunda Avrupa'da kuvvetler ayrılığının ve diplomasisinin esasını teşkil eden üç büyük imparatorluk; Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu'nun yıkılmasından dolayı Avrupa'daki güçler dengesinin tekrardan tesis edilmesi gerekmiştir. Harp sonrası kabul edilen barış anlaşmalarında, milliyetler prensibinin yürütülmeye çalışıldığı ve ortaya çıkacak yeni devletlerin ulusal birlikler üzerine dayandırılmaya çalışıldığı görülmektedir (Yardımcı vd., 2017, s. 244).

Ortaya çıkacak bu yeni devletlerin kuruluşunda uygulanan milliyetler prensibi yalnızca parçalanmış Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan geriye kalan topraklar üzerinde tatbik edilmiştir. Çekoslovakya ve Yugoslavya değişik milliyetlerden oluşan toplulukları yapısında barındırmayı sürdürmüştür. Ancak Balkanlarda gerçekleşen toprak düzenlemeleri, barış sürecini sekteye uğratan bazı siyasal unsurların üzerine kurulmuştur (Armanoğlu, 1995, s. 151).

Öteki taraftan, bilhassa orta çağ dünyasının politik tarihinde pek çok olayın içinde olmuş Çarlık Rusya'sının parçalanarak yerine komünist düzenin inşa edilmesi yalnızca söz konusu dönemde değil, gelecek dönemlerde de dünya politikasını derinden etkileyecek önemli bir olaydır (Yardımcı vd., 2017, s. 245).

Almanya İmparatorluğu savaştan en fazla etkilenen devlet olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın ardından müttefik devletler ile Alman İmparatorluğu arasında yapılan Versay

anlaşması çok ağır koşullar içermekteydi. Ayrıca savaşın bitiminde Alman devletine yüklenen ağır iktisadi koşullar ve yüklü bir savaş tazminatı, Avrupa’da ortaya çıkacak ciddi gerginliklere bir gerekçe oluşturmuştur (Yardımcı vd., 2017, s. 245).

Osmanlı İmparatorluğunun dağılması, Avrupa ile birlikte Orta Doğu güçler dengesinin bütünüyle değişmesine neden olmuş ve günümüze kadar gelen bazı sosyal ve politik düzensizliklerin en ciddi nedeni olmuştur. Savaştan zaferle çıkan İngiltere ve Fransa bu boşluğu kendi çıkarlarına kullanmışlar ve bu toprakları işgal edebilecek bir saha olarak görmüşlerdir (Yardımcı vd., 2017, s. 245).

ABD’nin 1. Dünya Savaşına katılmasının en baştaki nedeni Alman denizaltıları tarafından Amerika’ya ait “Lucitania” adlı geminin 1915 senesinde batırılmasıdır (Yardımcı vd., 2017, s. 245). ABD, Versay Anlaşması ile birlikte Avrupa ile bütün bağlarını koparmıştır. ABD, 1. Dünya Savaşı’nın Avrupa devletleri üzerinde oluşturmuş olduğu ağır politik ve iktisadi yarıntılar nedeniyle rekabet koşullarının daha makul olduğu Latin Amerika ve Uzak doğu ile ilişkiler kurma çabasına girmiştir (Armanoğlu, 1995, s. 213). Bunların yanında savaştan iktisadi anlamda kazançlı çıkan tek devlet Amerika olmuştur. ABD daha sonra Avrupa ve bilhassa Almanya ile iktisadi anlamda sağlam ilişkiler kurmuş ve savaş sonrası yapılanmanın sağlanması amacıyla bu ülkelere kredi vermiştir. Almanya’ya sağlanan bu krediler (Dawes ve Young planları) Avrupa’nın tekrardan yapılanmasında büyük bir rol oynamıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 245).

Birinci Dünya Savaşı’nın arkasından imzalanan Lozan anlaşması ile birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hem harp sonrasında yaşanan ve etkilerinin tüm dünyada hissedildiği iktisadi ve siyasi sorunlarla boğuşmak mecburiyetinde kalmış hem de ülke sınırları içerisinde yaşanan fakirlik ve sosyal düzensizlikleri yok etmeye çalışmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 246).

Sanayi devrimi ile başlayan makineleşme sayesinde üretim seviyesinde büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu da arz yönlü ekonominin sosyal yapıya egemen olmasına neden olmuş ve ekonominin talep yönü bu dönemde pek fazla dikkate alınmamıştır. Üretime gereğinden fazla verilen bu önem ve tüketici ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi tüketimin doyum noktasına geldiği anda krize yol açmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 246).

1929 dünya ekonomik krizi, klasik ve neo-klasik iktisat anlayışının hâkim olduğu bir dönemde yaşanmıştır. Bu iktisat anlayışının en temel ilkesi olarak kabul gören laissezfaire (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine gider)

düşüncesi devletin ekonomik yapıya olan müdahalesini bütünüyle reddetmiştir. Ayrıca insanın akılcı hareket edeceğini ve her durumda en ussal olanı seçeceğini ifade eden bu iktisadi görüşler, insanın tutum ve eylemlerinin yol açtığı bu krizi tahmin etmekte çaresiz kalmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 246).

1929 dünya ekonomik krizinin başladığı yer olan ABD, 1. Dünya Harbinden galibiyetle çıkmanın beraberinde getirdiği ekonomik üstünlükle birlikte Dünya'nın en fazla kredi sağlayan ülkesi konumuna gelmiştir. Amerikalılar zengin bir toplumunun bütün olanaklarına sahip bir devir yaşamaya başlamışlardır. Kitlesele üretim, tüketimi de basit bir duruma getirmiştir. Amerikan halkı ilk kez "taksit" fırsatıyla tanışmış ve "şimdi al sonra öde" sloganı iktisadi yaşamı derinden etkilemiştir. Kişiler kolaylıkla elde edilen krediler sayesinde hayat kalitelerini arttıracak ürünlere kolay erişebilmenin mutluluğunu ilk kez bu dönemde tatmışlardır. Bunlara ilaveten teknolojinin ilerlemesi, elektrik enerjisinden günlük işlerde de yararlanılmaya başlanması ve otomobilin lüks bir araç olmaktan çıkıp sanki bir zorunluluğa dönüşmesi büyük kriz öncesi toplumu biçimlendiren öteki unsurlardır (Lange, 2007, s. 1).

1920'li senelerde ABD ekonomisi, kendi ayakları üstünde duran ve istikrarlı bir yapı sergilemiştir. Amerika'da 1920 ve 1929 seneleri arasında iktisadi büyüme senelik %3 düzeylerinde ve işsizlik oranları da %3.7 dolaylarında gerçekleşmiştir (Wisman, 2014, s. 374). Galbraith'e göre kriz öncesi döneme ilişkin üretim ve istihdam oranları çok iyi olmakla birlikte yükselmeyi de sürdürmüştür. Verilen maaşlar üretime kıyasla pek fazla artmamıştır. Bununla birlikte bireylerin çok düşük bir kısmının fakirlik çektiği pek çoğunun önceki devirlere oranla zenginleştiği ve ABD kapitalizminin en başarılı dönemlerinden birini yaşadığı Galbraith tarafından dile getirilmiştir (Galbraith, 2013, s. 16).

Avrupa'da savaşın neden olduğu yıkımın beraberinde getirdiği iktisadi çöküntünün tersine 1920'li seneler ABD ekonomisi bakımından en güzel dönem olmuştur. 1929 dünya ekonomik krizi öncesinde Amerika, dünyanın en büyük ekonomisi konumundaydı (Yardımcı vd., 2017, s. 247).

Bu dönemde pek çok kişi borsadan kazanacağı paralarla zengin bir hayat süreceğine inandırılmış ve bu inançla daha çok yatırımda bulunabilmek amacıyla aşırı borç yükü altına girmişlerdir. Bankalardan temin edilen krediler aracılığıyla yapılan hisse senedi alımları neticesinde ortaya çıkan aşırı talep 1920-1929 yılları arasında hisse senedi

fiyatlarının aralıksız bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Yapılan tahminlere göre dokuz yılda 50 milyon adet yeni hisse senedi piyasaya sürülmüştür (Lange, 2007, s. 1).

Devrin politik gücünün de ülkede oluşan bu sosyal yapıdan gayet hoşnut olduğu, devrin ABD Başkanı Calvin Coolidge'nin 4 Aralık 1928 tarihinde Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır. Başkan Coolidge konuşmasının ilerleyen bölümlerinde milletvekillerine seslenerek "*kendilerinin ve ülkenin bugünden memnuniyet duyması ve geleceğe iyimser bakması gerektiğini*" anlatmış ve konuşmasını ülkenin ve toplumun bu refah durumunu ülke yönetiminin kusursuzluğuna bağlayarak bitirmiştir (Galbraith, 2013, s. 15).

Dönemin Amerikan başkanı olan Calvin Coolidge'nin ve krizin başladığı yıl olan 1929'un 4 Martında ABD başkanı seçilen Herbert Hoover'in bu dünya krizini önlemek amacıyla piyasaya hiçbir şekilde müdahale etmediği ve bu eylemlerinin krizin ortaya çıkmasında büyük bir rol oynadığı araştırmacılar tarafından anlatılmaktadır (Lange, 2007, s. 7).

ABD'nin 36. başkanı olan Herbert Hoover ve ekibinin ekonomi dalındaki deneyimsizliği krizin nedenlerinden bir diğeri olarak gösterilmektedir (Galbraith, 2013, s. 189-190).

Liberal ekonomi düşüncesini benimsemiş olan Herbert Hoover, ekonomiye devletin karışmasını pek uygun görmemiştir. Fakat krize karşı herhangi bir müdahalede bulunmamanın sosyal maliyeti de çok fazla olmuştur. Daha sonra devlet bir müdahale kararı almış olsa da bu kararın hiçbir etkisi olmamış hatta içinde bulunulan durumu daha da kötüleştirmiştir. Devlet bütçesini dengelemek maksadıyla alınan önlemler işsizliğe neden olmuş ve bunun sonucunda düşen gelirlere bağlı olarak talep azalmış ve fiyatlar düşmüştür (Reinhart ve Rogof, 2010, s. 296).

Kriz patlak vermeden önce sosyal yapının büyük bir kısmı, endüstrileşmenin de etkisiyle, işçilerden oluşmaktaydı. Fakat artan üretim miktarının aksine işçilerin toplum içerisindeki parasal güçleri ve iktisadi güvenceleri azalmıştır. Şöyle ki, dönem itibariyle senelik üretim kapasiteleri yaklaşık olarak %5.44 oranında yükselmişken işçilere sağlanan sosyal destek ve sendika üyelikleri 1920 senesinden 1929 yılına kadar takribi olarak %40 oranında düşmüştür (Wisman, 2014, s. 375).

Kriz öncesi dönemde bireyin toplum içerisindeki statüsünü tayin eden esas unsurlar, kişinin ne kadar fazla çalıştığı ya da ne kadar kazandığı değil onun ne kadar ve hangi ürünleri tükettiği ve şehrin hangi kısmında yaşadığı olmuştur (Wisman ve Baker,

2011:6). Bireylerin toplumdaki konumunu belirleyen bu tüketim mallarından en önemlileri otomobil ve ev olmuştur. 1929 yılında her üç aileden birinin otomobili bulunmaktaydı. Yapılan araştırmalara göre o dönemde; bireylerin statülerini ve saygınlıklarını arttırmak ve diğer kişilere göstermek amacıyla gerçekleştirdikleri alışverişler diğer bütün etkinliklerin önüne geçmiştir (Yardımcı vd., 2017, s. 250).

Sınıflar arası hareketliliğin imkân dâhilinde olduğu toplumlarda bireyler çoğunlukla toplumsal statülerini sürdürürebilmek veya var olan statülerini yitirmemek amacıyla üç yola başvurumaktadırlar. Bunlar tüketim ve dolayısıyla daha az tasarruf, borçlanma ve daha fazla kazanabilmek amacıyla daha çok çalışmak (Wisman ve Baker, 2011, s. 7). Kişilerin seçtiği bu yollar ise sosyal yapıyı olumsuz olarak etkilemektedir.

Lange, döneme ilişkin ABD toplumundaki değişimleri şöyle anlatmaktadır; bütün teknolojik gelişmeler bireylerin ev işlerine harcadığı zamanı yarı yarıya azaltarak gün içinde kullanabilecekleri çok fazla boş vakit yaratmıştır. Bazıları da bu boş zamanlarını kredi ile satın aldıkları yeni arabaları ile şehir turu yaparak harcamışlardır. Bir başka popüler boş vakit etkinliği ise spor karşılaşmalarını izlemek veya radyodan dinlemektir. Devrin gözde sporcuları toplum tarafından kahraman gibi görülmekteydi. Kısacası büyük kriz çıkmadan önce insanların büyük bir bölümü anı yaşıyor ve gelecek için hiçbir kaygı duymuyorlardı (Lange, 2007, s. 16).

1923-1929 döneminin en önemli özelliği ticaretteki sınırlamalar olmuştur. Lozan Anlaşmasına ek olarak Ticaret Sözleşmesinin de imzalanmış olunması neticesinde 5 yıl boyunca diğer ülkeler ile karşılıklı yürütülen iktisadi faaliyetlere ara verilmiş, ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamalar büyük oranda ortadan kaldırılmış ve bu süre zarfında gümrük tarifelerinin değiştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Tablo 1' e baktığımızda ihracat ve ithalatın 1925 yılında arttığı, 1926 ve 1927 yıllarında ise düştüğü, ayrıca 1929 yılında ithalatın arttığı ihracatın ise düştüğü görülmektedir.

Tablo 1*Buhran Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (Milyon TL)*

YIL	İTHALAT	İHRACAT	İHRACAT/İTHALAT	DIŞ DENGİ
1924	193,6	158	82	-34,97
1925	241,6	192,4	79	-49,2
1926	234,7	186,4	80	-48,3
1927	211,4	158,4	83	-53
1928	223,5	173,5	89	-50
1929	256,3	155,2	67	-101,1
1930	147,6	151,5	109	-3,9

Kaynak: Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), İstanbul Bilgi Üniversitesi

Yayımları, 2008, s.55.

Netice olarak dış ticaret açığı 1929'da iki katına çıkmış, fakat 1930 yılında ithalat ihracata oranla daha fazla düşmüş ve 1930'da ihracat ithalattan ilk kez daha fazla gerçekleşmiştir.

Özetle kriz öncesi dönemde egemen olan iktisadi anlayış ile biçimlenen politik ve toplumsal yaşamın neden olduğu bunalım, bütün dünyayı sarmış ve uzun yıllar devam edecek bir karmaşaya neden olmuştur.

1.2 1929 Ekonomik Buhranının Nedenleri ve Ortaya Çıkışı

1. Dünya Savaşı dünyanın iktisadi düzenini tamamen bozmuştur (Yavuz, 1994, s. 84). Savaştan zaferle çıkan devletlerin yenilen devletlere, koşulları yerine getirilemeyecek kadar çok ağır antlaşmalar dayatarak imzalatmaları, ekonomik ve politik münasebetlerin çözümünü güç bir duruma getirmiştir (Armaoğlu, 1987, s. 145–146).

Milletlerarası pazarlarda fiyatlar büyük bir hızla azalmaya başlamış ve 1921 senesinde ilk ekonomik kriz yaşanmıştır. 1922–1927 seneleri arasında birtakım durgunluklar yaşanmış olsa da dünya ekonomisinde çoğunlukla olumlu yönde gelişmeler görülmüştür (Tekeli ve İlkin, 1983, s. 2). Bilhassa ABD, Avrupa'daki hükümet ve belediyelere kısa dönemli ve hatırı sayılır miktarlarda yardımlarda bulunmuş, Avrupa'da bu yardımları hem gelişmek hem de ödemeler dengesindeki düzensizlikleri gidermek amacıyla kullanmışlardır (Kennedy, 1991, s. 331).

Tablo 2

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Borç Verdiği Ülkeler ve Geri Ödemeleri (Milyon Dolar)

BORÇLU ÜLKELER	ANAPARA	FAİZ	TOPLAM BORÇ	GERİ ÖDEME TARİHİ
AVUSTURYA	24	1	25	1930 (MAYIS)
BELÇİKA	377	41	418	1945 (AĞUSTOS)
ÇEKOSLOVAKYA	92	23	115	1925 (EKİM)
ESTONYA	12	2	14	1925 (EKİM)
FİNLANDIYA	8	1	9	1923 (MAYIS)
FRANSA	3341	684	4025	1926 (NİSAN)
İNGİLTERE	4075	525	4600	1923 (HAZİRAN)
İTALYA	1648	394	2042	1925 (KASIM)
LETONYA	5	1	6	1925 (EYLÜL)
LİTVANYA	5	1	6	1924 (EYLÜL)
MACARİSTAN	2	-	2	1924 (NİSAN)
POLONYA	160	19	179	1924 (KASIM)
ROMANYA	36	8	42	1925 (ARALIK)
YUNANİSTAN	15	3	18	1929 (MAYIS)
YUGOSLAVYA	51	12	63	1926 (MAYIS)
TOPLAM	9851	1715	11563	

Kaynak: Sönmez, 1998, s. 74

1927–1929 seneleri arasında ABD’de, sanayi ve inşaat sektöründe yapılan yatırımlar, % 25 dolaylarında artmıştır. Ancak bu yükseliş kısa bir zaman sonra durma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla sanayideki üretim azalmış ve işsizlik oranları giderek yükselmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu olumsuzluklardan New York Borsası da kötü etkilenmiş, hisse senetleri dibe vurmuş ve en sonunda 1929 yılının sonbaharında Wall Street Borsası çökmüştür (Çavdar, 2004, s. 341). Fakat 29 Ekim 1929 yılında New York Borsası'nın çöküşü ile başlayan bu krizin bu kadar derinleşebileceğini ve dünyayı etkisi altına alabileceğini kimse ön görememişti (Galbraith, 1975, s. 43-44).

Tablo 3

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri (Milyon)

TAZMİNAT ÖDENEN VE SAVAŞ ALACAKLISI ÜLKELER	ALMANYA’NIN TAZMİNAT SEVİYESİ	ALMANYA’DAN SAVAŞ ALACAKLARI	AVUSTURYA- MACARİSTAN VE BULGARİSTAN’ DAN SAVAŞ ALACAKLARI	TOPLAM BORÇ	SAVAŞ BORCU ÖDEMELERİ
ABD	16700	433400	-	451100	-
BELÇİKA	126200	-	100	126300	7200
FRANSA	273000	500	200	272700	109400
İNGİLTERE	121000	71300	200	192500	326200
İTALYA	58700	100	1400	60200	31300
ROMANYA	5600	-	200	5800	1800
YUGOSLAVYA	34200	-	2300	36500	1500
YUNANİSTAN	21000	-	10000	31000	1700

Kaynak: Sönmez; 1998, s. 70

Gerçekte Wall Street Borsası’nın çökmesi birden bire ortaya çıkan bir sonuç değildir. Bu çöküşün nedenleri arasında en önemlisi 1. Dünya Savaşı’nın ve onun neden olduğu güvensizlik ortamıdır. Ayrıca savaşa iştirak eden devletler, 1. Dünya Savaşı’nın yol açtığı iktisadi yıkılış ve zararın yanında, ekonomik güçlerinin birkaç katıda borçlanmak mecburiyetinde bırakılmışlardır.

1929 dünya ekonomik krizinin adım adım yaklaştığı dönemlerde dünya ekonomisinde söz sahibi ülkeler, almak zorunda oldukları tedbirleri almamışlardır. Bu devletlerden İngiltere ve ABD’nin aldığı tedbirler de yeterli olmamıştır. Aynı zamanda bazı gelişmiş ülkelerin de iktisadi açıdan kendi milli çıkarlarını gözetmesi, krizin çıkmasında büyük bir rol oynamıştır (Beaud, 2003, s. 196).

1929 dünya ekonomik bunalımı, en başta İngiltere ve ABD’de olmak üzere, büyük boyutlu işsizlik, ani fiyat azalmaları ve finansal krizler biçiminde ortaya çıkmıştır (Kazgan, 1988, s. 76). Diğer yönden ABD’de 1922 senesinden itibaren kararlılığını koruyan toptan eşya fiyatları, 1925 yılında hafif bir düşüş yaşamıştır. Toptan eşya fiyatları, 1929–1932 seneleri arasında üçte bir oranında düşüş yaşamıştır. Ülkenin bütün sektörlerinde işsizlik oranı 1930 yılında 3 milyon iken bu oran 1931 senesinde 6 milyona, 1932 senesinde 10 milyona ve 1933 yılında da 13 milyona yükselmiştir. Aynı zamanda ABD’de ithalat 1929 yılında 4,4 milyar dolar iken, 1932 yılında bu oran 1,3 milyar dolara,

ihracat ise 1929 senesinde 5,2 milyar dolardan 1932 yılında 1,6 milyar dolara kadar düşmüştür (Beaud, 2003, s. 205-206).

Büyük Buhranın neden olduğu bunalım, Sovyetler Birliği'nin bu krizden etkilenmediğini ortaya koymuştur. Bilindiği gibi 1929-1936 yıllarında dünyanın önemli bir bölümü durgunluk yaşarken, Sovyet Sanayi üç misli büyüme göstermiştir. Ayrıca ülkedeki işsizlik nerdeyse yok denilecek düzeye gelmiştir (Gregory ve Stuart, 1995, s. 269-289).

Tablo 4

Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme

SEÇİLİ ÜLKELER	1923-1925	1925-1938
ALMANYA	-0,5	3,6
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	2,1	0,4
FRANSA	2,1	0,4
İNGİLTERE	-0,2	1,5
İSVİÇRE	0,8	2,8
İTALYA	0,7	1,1
MACARİSTAN	-0,1	3,8
SOVYETLER BİRLİĞİ	-2,8	5,4

Kaynak: Foreman-Peck, 1983, s. 196

Tablo 4'e baktığımızda, 1923-1925 yıllarında büyüme oranının tüm ülkelerde düşük olduğu, ABD ve Fransa'nın en iyi büyüme sağlayan ülkeler arasında yer aldığı ve Sovyetler Birliği'nin ise -2.8 ile en kötü büyüme oranına sahip ülke olduğu görülmektedir. 1925-1938 yıllarında ise tam aksine ABD ve Fransa'nın en kötü büyüme sağlayan ülkeler arasında yer aldığı Sovyetler Birliği'nin ise 5,4 ile en iyi büyüme oranına sahip ülke olduğu görülmektedir

ABD'nin ekonomisi, 1929 dünya ekonomik krizi yaşanmadan ve yaşandıktan sonrada benzer resesyonlarla karşı karşıya kalmıştır. Fakat 1929 krizi diğerlerinden farklı ve kendine özgü bir biçimde meydana gelmiş ve zaman geçtikçe daha da vahim bir hal almıştır. 1929 krizinin ardından ülke ekonomilerinin kendilerini düzeltememesi, klasik iktisat anlayışının sahip olduğu ilkelerin ve özellikle Say Yasası olarak bilinen her arz kendi talebini yaratır ilkesinin sorgulanmasına neden olmuş ayrıca devlet müdahalesinin

önlenmesi ve piyasanın kendi haline bırakılması krizin ana nedeni sayılmıştır. Klasik iktisat anlayışına yapılan en acımasız eleştiri işsizlik konusunda olmuştur. Klasik iktisat öğretisine göre ekonomi içerisinde işsizlik diye bir sorun bulunmamaktadır. Ayrıca ücretler esnektir ve herkesin çalışmayı kabul edeceği seviyeye kadar inecektir. Kriz döneminde aynı böyle olacağı varsayılmış ve istihdam piyasasına herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Fakat işsizlik dünya genelinde büyük bir hızla artmış ve iktisatçılarda bu duruma mantıklı bir açıklama getirememiştir. Bu nokta da John Maynard Keynes'in "*istihdam, faiz ve paranın genel teorisi*" isimli eseri ekonomi dünyasında geniş bir yankı uyandırmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 251-252).

Galbraith, 1929 dünya krizinin çıkış nedenlerini beş maddede incelenmektedir. Bunlar; gelirin kötü dağılımı, kötü şirket yapısı, kötü banka yapısı, dış ticaret bilançosunun kötü yapısı ve ekonomi alanında bilgi eksikliğidir (Galbraith, 2013, s. 185192). Bunlarla birlikte krizin nedenleri arasında; kolay bir şekilde elde edilen krediler ile spekülasyonlar gösterilmektedir. Örnek; ilerleyen teknoloji ile birlikte artan otomobil kullanımı demiryollarına olan rağbeti azaltmış ve demiryolu şirketlerinin kârını azaltmıştır. Ancak buna karşın demiryolu şirketlerinin borsadaki hisse senedi fiyatlarının sürekli yükselmesi spekülasyonun yapıldığına dair bir şüphe oluşturmaktadır (Apak ve Aytaç, 2009, s. 10).

Günümüzdeki iktisatçılar ve tarihçiler, 1929 dünya krizine pek çok nedenin sebep olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Şahsi kusurlar, devlet politikaları, üretimde meydana gelen gelişmeler ve borçlanmadaki aşırı yükseliş krizin temel nedenleri arasında yer almaktadır (Lange, 2007, s. 24).

Amerikalı ünlü ekonomist Stephen G. Cecchetti, krizin ortaya çıkmasına neden olan iki önemli sebebe dikkat çekmiştir. Bu sebeplerden birincisi merkez Bankası ve devlet görevlilerinin yaptığı açıklamalardır (Cecchetti, 1992, s. 4). Döneme ilişkin para politikasını inceleyen iktisatçılar olması gerekenden daha sıkı bir para politikasının uygulandığını dile getirmişlerdir. Borsada yapılacak spekülasyonları engellemeye yönelik alınan bu önlem, reel kesimin olumsuz etkilenmesine, faiz oranlarının yükselmesine ve sonuçta da üretimin azalmasına neden olmuştur. Cecchetti'nin üzerinde önemle durduğu bir diğer sebep ise devlet görevlilerinin aralıksız bir biçimde, hisse senedi fiyatlarının normalden yüksek olduğu ve fiyat balonlarının oluştuğu şeklindeki açıklamalarıdır. Bu açıklamalar yatırımcıları olumsuz etkilemiş ve bu da kriz döneminde toplu satışların gerçekleşmesine yol açmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 253).

Borsanın işlev göremez hale gelmesindeki en önemli nedenlerden biriside kredili alımlar ve kaldıraç imkânının sağlanmasıdır. Bilhassa kaldıraç sistemi aracılığıyla hisse senetlerinin %80-90'luk bölümü krediler ile satın alınmış ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Öyle ki mali sistemin verileri ile firmaların çalışmaları neticesinde ortaya çıkan gerçek veriler birbirinden tamamen zıt bir seyir izlemiştir. Kaldıraç sistemi, devamlı yükselen piyasalarda büyük kar olanakları sağlarken, 1929 krizinde insanların sahip olduğu tasarruflarının hemen hemen tamamını kaybetmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda hisse senetlerinin satın alınması amacıyla yatırımcılara kredi veren ve sağlanan bu kredilerin güvencesi olarak fonladıkları hisse senetlerini de kabul eden bankalar, kriz zamanında kredilerini geri çağırmaya başlamıştır. Batık kredilerde güvence altına alınan hisse senetlerinin fiyatlarını düşürmüş ve bu da pek çok bankanın batmasına neden olmuştur (Yardımcı vd., 2017, s. 251-253).

Özet olarak, 1929 dünya ekonomik krizinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Selim, 2013):

- Kötu yapılanmış bankalar sebebiyle zaten güçsüz ve spekülâtif olan kredi yapısının borsadaki yıkılış nedeniyle tamamen işlemez hale gelmesi,
- Yürütölen yanlış para politikaları ve devletin kriz döneminde piyasaya herhangi bir müdahalede bulunmaması,
- Tarım ürünlerine karşı olan talebin inelastik olması ve bundan dolayı çiftçinin hızla düşen satın alma gücü,
- Teknolojik gelişmeye dayalı işsizliğin hızla artması,
- Hızla kötüye giden gelir dağılımı,
- Tüm bu sebeplerin etkisi altında büsbütün bozulan bir sermaye birikimi,
- Yatırımlardaki azalışın milli gelirdede azalmaya neden olması.

Birinci Dünya Harbi, ABD'yi dünyanın en büyük gücü haline getirmiştir (Fröbel vd, 1983, s. 6). Bilindiği gibi Amerika kısa bir süreliğine olsa da savaşa iştirak etmiş fakat buna rağmen savaştan hep uzak kalmak istemiştir. Bu yöntem ABD'nin 1. Dünya Harbi esnasında ekonomisinin zarar görmesini önleyerek savaştan kazançlı ayrılmasına neden olmuştur (Isaak, 1991, s. 83). ABD, 1. Dünya Savaşı sona erdikten sonra birçok konuda üstünlük yakalamış baskın bir ülke olmuştur (Faulkner, 1960, s. 583-599).

1.3 1929 Ekonomik Buhranın Sonuçları

1929 dünya ekonomik buhranı, Amerika'da borsanın çökmesi ile başlamış, bankalar aracılığıyla ABD ekonomisinin tamamına sirayet etmiş ve sonunda da bütün dünyayı sararak büyük zararlar vermiştir. Krizin ardından devlet yönetim anlayışında radikal değişimler gerçekleşmiştir. Ufak bütçeli ve Laissez Faire (bırakınız yapsınlar) anlayışı ile hareket eden sistem, büyük bütçeli, ekonomik büyümeye ve gelir dağılımına değer veren ve ekonomiye gerektiğinde müdahalede bulunan bir devlet anlayışına dönüşmüştür. Bu yeni sistem mali mekanizmaları denetleyen merkez bankaları ile birlikte daha da güçlenmiştir (Paya, 2013, s. 511).

Krizin başlangıcı sayılan 1929-1932 yılları arasındaki dünya ticareti, krizin neden olduğu kötü gelişmeler doğrultusunda %60 seviyesinde gerilemiştir. Çünkü kriz, devletleri kendi milli pazarlarını ve mali yapılarını dünyada yaşanan düzensizlik ve olumsuz koşullardan korumak maksadıyla sıkı tedbirler almaya yöneltmiş bu da ekonomileri içe kapalı bir hale getirmiştir (Flora, 1983, s. 461). Bu olumsuz şartlar, dünya zenginliğinin arttırılması maksadıyla gerekliliğine inanılan çok taraflı ticaret sisteminin geri kalmasına neden olmuştur. (Conklin, 1995, s. 401). Örneğin, 1931-1932 yılları arasında İngiltere, Britanya, Kanada, İskandinavya, ABD ve 1936 senesinde de Belçika, Hollanda ve Fransa, milletlerarası sabit kurun temeli sayılan altın standardını bırakmışlardır (Foreman-Peck, 1983, s. 216).

Benzer biçimde 1931 yılında İngiltere, 1840'lı senelerden itibaren tatbik ettiği İngiliz Ekonomi kimliğini ve ABD'de Amerikan siyasal kimliğinin merkezini teşkil eden serbest ticareti kriz döneminde uygulamaktan vazgeçmiştir (Stewart, 1980, s. 60-64). Bu kriz döneminde devletler, yalnızca yabancı rekabete karşı gümrük tarifelerini korumakla kalmamış, daha önce uyguladıkları tarifeleri de arttırmışlardır (Thurow, 1995, s. 26). Dünya ticaretinde yaşanan bu gelişmeler nedeniyle batılı ülkeler, milli sınırları içerisinde uyguladıkları devlet politikalarında sosyal düzenlemelerden ziyade ekonomik düzenlemelere yer vermişlerdir.

Krizin sona ermesinden sonraki dönemde ABD'nin ne kadar büyük bir zarara uğradığı ortaya çıkmıştır. Buna göre; 1929 ve 1933 seneleri arasında GSYİH (gayri safi yurtiçi hâsıla) %29 daralmış, fiyatlar genel düzeyinde yaklaşık %25 seviyesinde bir düşüş gerçekleşmiş, işsizlik oranları %25'lere kadar yükselmiş, binlerce banka batmış ve hatta

Amerika'nın bazı bölgelerinde takas sistemine geri dönmüştür (Eigner ve Umlauf, 2014, s. 3).

1929 senesinin Ağustos ayında zirvede olan ticaret hacmi, 1933 yılının Martında yarı yarıya azalmıştır. Borsada yapılan yatırımların aşağı yukarı 4.2 milyar doları buhar olmuştur. O dönemin rakamlarına göre ekonomik çöküşün her bir kişi üzerine olan maliyeti 60.000USD olarak hesaplanmıştır (Cecchetti, 1992, s. 8).

Amerika'da, 1930 senesinde 3 milyon olan işsiz sayısı, 1931 yılında 6 milyona, 1932 senesinde 10 milyona ve 1933 senesinde de 13 milyona yükselmiştir (Ezer, 2010: 430). İş bulamayan erkekler toplumsal yaşam içerisinde pek fazla yer edinmemeye başlamış ve böylelikle kriz boyunca evde ve toplum içerisinde kadınların üstlendiği görevler daha da artmıştır. Lange (2007) bunun nedenini, kadınların daha ziyade öğretmenlik, hemşirelik gibi işten çıkarılmaların kriz döneminde daha az görüldüğü alanlarda çalışmalarına bağlamıştır. Oysa erkekler çoğunlukla fabrika, tersane gibi imalat alanında çalıştıklarından işsizlik oranları erkeklerde daha yüksek olmuştur. Kriz zamanında varlıklarını bir anda yitiren bazı insanlar çareyi intihar etmekte bulmuşlardır.

1930 senesinde nüfusun her 100.000 kişisi için intihar etme oranı % 15.7'dir (Galbraith, 2013, s. 143).

1929 krizinin bir başka toplumsal sonucu da zimmetine para geçirerek birden zenginleşen bir zümrenin ortaya çıkmasıdır. Bilhassa bankalarda gerçekleşen zimmetine para geçirme olayları, ilk zamanlarda şahsi vakalar iken daha sonraki olaylar insanların birbirleriyle anlaşip toplu biçimde yaptığı hırsızlıklardır. Döneme ilişkin rakamlara bakıldığında zimmete geçirilen toplam miktar 3.592.000\$ civarındadır (Galbraith, 2013, s. 147-148).

1929 krizi ABD'den sonra çok hızlı bir biçimde tüm dünyayı sarmıştır. Krizin bütün dünyaya bu kadar çabuk yayılmasının en önemli nedeni o dönemde ABD'nin dünya ekonomisini tek başına yönetiyor olmasıdır. Krizin ardından Avrupa devletlerinin GSMH oranlarında daralmalar yaşanmıştır (Danimarka hariç). Danimarka krizin hemen ardından 1930 senesinde %5.95 ve 1931 senesinde de %1.11 oranında büyümeyi başarmış fakat 1932 senesinde %2.62 oranında küçülmüştür (Yardımcı vd., 2017, s. 251-257).

Öteki Avrupa devletlerine bakıldığında bilhassa Avusturya'nın 1931 senesinde %8.02 ve 1932 senesinde %10.32 küçüldüğü görülmektedir. Aynı dönemde Almanya sırasıyla %7.62 ve %7.53, Fransa ise %5.98 ve %6.52 oranlarında küçülmüştür. İngiltere ise 1932 senesinde %0.76 oranında büyümüştür (Işık ve Duman, 2012, s. 234).

1929 senesinden sonraki yıllarda uluslararası sermayenin hatırı sayılır bir bölümü Almanya'ya doğru kaymıştır. Öyle ki, 1928 senesinde dünya sermaye ithalatının yarısını tek başına Almanya gerçekleştirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda Almanya o dönemde 20 ile 30 trilyon mark arasında borçlanmış, bu borç seviyesi de Alman ekonomisini 1929 dünya krizinde kırılan bir duruma sokmuştur. Nitekim 1929-1936 seneleri arasında dünyanın iki kuvvetli ekonomisi Amerika ve Almanya resesyona girerek dünya üretim seviyesinin düşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde bilhassa temel malların üretiminde ciddi aksamalar yaşanmış ve bu aksamalar dış ticareti birkaç temel mala dayalı ülkelerinde (Arjantin, Avustralya, Kolombiya, Balkan Ülkeleri, Bolivya, Brezilya, Malezya, Hindistan, Kanada, Şili, Küba, Mısır, Ekvator, Finlandiya, Macaristan, Meksika, Endonezya, Yeni Zelanda, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela) krize girmesine neden olmuştur. 1929 dünya krizi, bir yandan sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük bir bölümünü işsiz bırakırken, diğer yandan da devletin krizi önlemek amacıyla aldığı iktisadi ve politik kararlar, bu ülkelerde yaşayan insanlarda ciddi travmalara neden olmuştur. 1929 Dünya Krizi'nin neden olduğu yıkım ve yaratmış olduğu belirsizlik atmosferi, iş dünyası ve siyasetçileri de çıkmaza sokunca kriz daha da şiddetlenmiştir. Buna rağmen krizin daha da büyümesini ve daha çok zarara neden olmasını önleyen tek şey, kriz döneminde toplumun iş çevreleri ve siyasetçilere kıyasla daha yapıcı beklentilere sahip olmuş olmasıdır (Davis, 1975).

1929 dünya krizi sonrası resesyonun uzun yıllar devam etmesinin nedeni finansal araçlardır. Aracılık maliyetlerinin yükselmesinden dolayı kredibilitesi yüksek olan kesimler, yüksek faiz oranlarından borçlanmayı kabul etmemiş ve bu durum da üretimin azalmasına neden olmuştur. Maliyetlerde meydana gelen bu yükseliş, bilhassa risk almaktan kaçınan bankaların talep ettikleri risk primlerinden ötürü gerçekleşmiştir. Krizin daha da büyümesine neden olarak gösterilen bir başka faktör ise altın standardıdır (Yardımcı vd., 2017, s. 262).

Bunların yanında 1929 dünya ekonomik krizi, gerek siyaset gerek kamusal fikirlerde kökten değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 1930-1931 seneleri arasında 12 ülkenin 10'unda askeri darbe sonucu hükümet ve yönetim biçimleri değişmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, bazı siyasi değişimlere neden olmuş bu durum Japonya (1931) ve Almanya'da (1933) milli, savaş destekçisi ve fiilen saldırgan siyasi partilerin galibiyet elde etmesine sebep olmuştur. Bu durum, pek çok iktisat tarihçisi tarafından, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının en uzun vadeli ve vahim sonucu

olan İkinci Dünya Savaşı'nın kapılarını araladığı biçiminde yorumlanmıştır (Kegley ve Wittkoff, 1993, s. 82).

Çalışmanın bu bölümünde 1929 Buhranının ülke ve gösterge bazında reel sektör ve finans sektörü üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Öncelikle mali sektörde kendisini hissettiren ve sektörlerin karşılıklı olarak birbirine bağımlı olmalarından ötürü reel sektörde de hissedilmeye başlayan 1929 ekonomik kriz, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede mali ve reel sektör açısından olumsuz etkilere neden olmuştur.

Tablo 5

GSYH (Yıllık Büyüme Oranı, %)¹

ÜLKE/YIL	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
ABD	13,19	3,06	2,32	6,52	1,00	1,12	6,12	-8,90	-7,68	-13,20	-2,10	7,73	7,65
ALMANYA	-16,91	17,07	11,23	2,82	10,01	4,38	-0,41	-1,40	-7,62	-7,53	6,27	9,13	7,52
AVUSTURYA	-1,00	11,60	6,78	1,69	3,02	4,65	1,45	-2,76	-8,02	-10,32	-3,32	0,86	1,95
BELÇİKA	3,58	3,27	1,54	3,39	3,71	5,24	-0,87	-0,96	-1,77	-4,50	2,14	-0,84	6,18
DANİMARKA	10,54	0,31	-2,28	5,84	1,99	3,39	6,69	5,95	1,11	-2,62	3,20	3,04	2,24
FİNLANDİYA	7,35	2,61	5,71	3,82	7,84	6,75	1,18	-1,17	-2,43	-0,43	6,65	11,33	4,28
FRANSA	5,18	12,55	0,43	2,65	-2,08	6,97	6,75	-2,90	-5,98	-6,52	7,15	-0,98	2,55
İNGİLTERE	3,17	4,13	4,88	-3,68	8,05	1,21	2,94	-0,71	-5,13	0,76	2,92	6,59	3,86
İSVEÇ	5,09	5,29	0,60	7,95	3,17	3,05	6,97	4,19	-1,03	-3,08	3,03	8,16	5,48
İTALYA	6,04	0,98	6,60	1,05	-2,16	7,15	3,30	-4,93	-0,58	3,23	-0,67	0,42	9,63
JAPONYA	0,07	2,80	4,12	0,89	1,46	8,17	3,11	-7,27	0,84	8,37	9,82	0,20	2,76

Kaynak: Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2008 AD, (Horizontal file, copyrightAngusMaddison, University of Groningen).

¹ GSYH büyüme oranları Milyon 1990 Uluslararası GearyKhamisDollars verilerinden tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 5'e bakıldığında 1929 ekonomik Buhran döneminde büyüme rakamlarının keskin bir biçimde düştüğü görülmektedir. Tablo, 1929 Buhranın GSYH üzerindeki etkisini ülkeler bazında ortaya koymaktadır. Tablodan 1924-1929 yıllarında GSYH'de artış yaşandığı, bu artışın 1929 Buhranı sonrasında sona ererek düşüşe geçtiği ve düşüş eğiliminin 1933 yılına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde bilhassa ABD'nin GSYH'sinde önemli bir düşüş yaşandığı bunu Almanya, Fransa ve Avusturya'nın takip ettiği görülmektedir.

Tablo 6

Toplam Sanayi Üretim Endeksi (1929=100)

ÜLKE/YIL	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
ABD	85	90	100	83	69	55	63	69	79
ALMANYA	95	100	100	86	72	59	68	83	96
BRİTANYA	95	94	100	94	86	89	95	105	114
FRANSA	84	94	100	99	85	74	83	79	77
İSVEÇ	85	88	100	102	97	89	93	111	125
İTALYA	87	99	100	93	84	77	83	85	99
KANADA	85	94	100	91	78	68	69	82	90

Kaynak: Parker, R., 2010, An Overview of TheGreat Depression.

Tablo 6'da 1927-1935 yıllarına ilişkin 1929=100 bazlı ülkelere ait toplam sanayi üretim endeksi verileri bulunmaktadır. Tabloya baktığımızda İsveç haricindeki bütün ülkelerin 1929 Buhran sonrasındaki yıl, Toplam Sanayi Üretim Endeksinde düşüş yaşandığı ve buhranın 1933' a kadar etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Yine tablodaki verilere baktığımızda krizden en çok ABD'nin etkilendiği ve buhran sonrasında ise endeksin 55 düzeyine kadar gerilediği görülmektedir.

Tablo 7*İşsizlik Oranları (%)*

YIL	AVUSTURYA	BELÇİKA	ABD	DANİMARKA	ALMANYA	HOLLANDA	İSVEÇ	İNGİLTERE
1923	6,2	1	2,4	12,7	10,2	11,2	12,5	11,7
1924	7,8	1	5	10,7	13,1	8,8	10,1	10,3
1925	7,8	1,5	3,2	14,7	6,8	8,1	11	11,3
1926	6,3	1,4	1,8	20,7	18	7,3	12,2	12,5
1927	6,2	1,8	3,3	22,5	8,8	7,5	12	9,7
1928	10	0,9	4,2	18,5	8,6	5,6	10,6	10,8
1929	10,2	1,3	3,2	15,5	13,3	5,9	10,2	10,4
1930	18,4	3,6	8,9	13,7	22,7	7,8	11,9	15,1
1931	26,5	10,9	16,3	17,9	34,3	14,8	16,8	21,3
1932	28,1	19	24,1	31,7	49,8	25,3	22,4	22,1
1933	24,2	16,9	25,2	28,8	36,2	36,9	23,3	19,9
1934	19,6	18,9	22	22,2	20,5	28	18	16,7
1935	15,6	17,8	20,3	19,7	16,2	31,7	15	15,5

Kaynak: Galenson ve Zellner, 1957 s. 455. 1

1929 Buhranının işgücü piyasalarına ilişkin önemli etkiler oluşturduğunu söylememiz mümkündür. Tablo 7’de ülkelerin işsizlik oranları yer almaktadır. Bu verilere baktığımızda 1929 Buhranı sonrasında ülkelerin işsizlik oranı bakımından olumsuz etkilendiği görülmektedir. ABD’de 1929’da %3,2 olan işsizlik oranı, buhran sonrasında giderek artmış ve 1933’te %25 ‘e kadar yükselmiştir.

Yine tabloya baktığımızda 1932’de işsizlik oranının Almanya’da %43,8, İngiltere’de ise %22,1’e kadar yükselmiş olduğu görülmektedir. Bu veriler 1929 ekonomik buhranın işgücü üzerindeki olumsuz etkilerini açıkça göstermektedir. Ayrıca tablodan da anlaşılacağı üzere 1929-1932 arasında işsizlik oranının ABD’de 8 kat arttığı ve dolayısıyla krizin en çok ABD’yi etkilediği görülmektedir. Kısaca kriz sonrasında büyüme oranlarının düşmesi iç ve dış talebin daralmasına yol açmış ve buna bağlı olarak işsizlik oranları çok kısa bir zaman diliminde yükselişe geçmiştir.

ABD, 1929 ekonomik buhran sebebiyle ithalatta sınırlamaya giden korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. Ancak bu durum ihracatçı ülkeler açısından ve dünya genelinde bir stok artışına ve fiyat düşüşüne sebebiyet verdiğinden ABD’nin bu tutumu dünya ticareti üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Ayrıca reel ekonomide yaşanan

bu kriz ile birlikte Wall Street piyasalarında ki spekülasyon da birleşince, 1929'da mali ve reel ekonomiler çöküşe geçmiştir (Hobsbawn, 2008, s. 129-131).

İlgili ülkelere ilişkin ihracat değerlerine bakıldığında 1923-1929 arasında ülkelerin ihracata ağırlık verdiği ve ihracatın artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1929 yılında başlayan ve 1932 yılına kadar hızla devam eden gerileme süreci sonrasında ihracat yeniden artış eğilimi göstermiştir. Buna göre 1929'da ABD'nin ihracatı 5220 milyon dolar iken 1932'de 1586 milyon dolara, Almanya'nın ihracatı ise 3217 milyon dolardan 1371 milyon dolar seviyelerine kadar gerilemiştir (<http://www.scribd.com>).

İlgili ülkelere ilişkin ithalat değerlerine bakıldığında 1923-1925 yılları arasında ABD dışındaki ülkelerin ithalat değerlerinin artış eğiliminde olduğu, 1926 yılında ise ABD dışındaki ülkelerde ithalatın düştüğü görülmektedir. 1929-1932 yıllarında ithalatın bütün ülkelerde düştüğü ancak sonrasında yeniden artış eğilimi gösterdiği görülmektedir (<http://www.scribd.com>).

1929 Buhranı, yukarıda da anlatılmak istendiği üzere fiyat, üretim, işgücü ve ticaret açısından aşağı yönlü bir harekete sebebiyet vermiştir. Devletler bu olumsuzlar karşısında güven sorunu yaşamaya başlayan halkın güvenini yeniden kazanabilmek için işsizlik sigorta fonu ve tarife yükseltmek gibi bir takım önlemler almaya çalışsa da, 1931'de fiyatların aşırı düşmesi nedeniyle bu konuda başarı elde edememişlerdir (Heaton, 2005, s. 592-593).

Tablo 8*Enflasyon ve Deflasyon (Tüketici Fiyatlarıyla)²*

ÜLKE/YIL	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1932-1929 FİYAT DEĞİŞİMİ (%)
AVUSTURYA	2,2	3,2	3,1	0,0	-5,0	2,1	-2,1	-3,0
ALMANYA	4,3	3,1	1,0	-4,0	-8,3	-11,4	-1,3	-22,0
BELÇİKA	-	-	-	-	-	-	-	-
İSPANYA	-	-	-	-	-	-	-	-
FRANSA	4,4	0,0	6,4	1,0	-4,0	-9,3	-3,4	-12,0
FİNLANDİYA	-	-	-	-	-	-	-	-
İSVEÇ	-1,2	0,6	-1,2	-3,6	-3,1	-1,3	-2,6	-7,7
İNGİLTERE	-2,9	-1,0	-1,0	-4,0	-6,3	-2,2	-3,4	-12,0
ABD	-1,7	-1,1	0,0	-2,9	-8,3	-10,4	-5,1	-20,2
JAPONYA	-	-	-	-	-	-	-	-
DÜNYA	-0,1	-0,2	0,6	-2,2	-5,8	-6,9	-3,1	-14,1

Kaynak: (Aiginger, K., 2009, s. 20).

Tablo 8’de 1929 buhranı sonrasında tüketici fiyatlarında ortaya çıkan değişimler görülmektedir. Tablodan fiyatların en çok 1932 yılında düştüğü, fiyatların dünya çapında %7 civarında azaldığı ve fiyat düşüşlerin ise en çok ABD, Almanya ve Fransa’da yaşandığı görülmektedir. 1929-1932 yılları arasına baktığımızda ise fiyatların ABD’ de %22, Almanya’ da %20, Dünya’da ise %14 dolaylarında düştüğü görülmektedir.

² Dünya: GSYH ile ağırlıklandırılmıştır.

Tablo 9*Politika Faiz Oranları*

ÜLKE/YIL	ABD	ALMANYA	FİNLANDİYA	FRANSA	İNGİLTERE	İSVEÇ	JAPONYA
1923	4,5	10,0	10,0	5,0	4,0	5,5	8,0
1924	3,0	10,0	9,0	7,0	4,0	5,5	8,0
1925	3,5	9,0	7,5	6,0	5,0	4,5	7,3
1926	4,0	6,0	7,5	6,5	5,0	4,5	6,6
1927	3,5	7,0	6,0	4,0	4,5	4,0	5,5
1928	5,0	7,0	7,0	3,5	4,5	4,5	5,5
1929	4,5	7,0	7,0	3,5	5,0	5,0	5,5
1930	2,0	5,0	6,0	2,5	3,0	3,5	5,1
1931	3,5	7,0	8,0	2,5	6,0	6,0	6,6
1932	2,5	4,0	6,5	2,5	2,0	3,5	4,4
1933	2,0	4,0	4,5	2,5	2,0	2,5	3,7
1934	1,5	4,0	4,0	2,5	2,0	2,5	3,7
1935	1,5	4,0	4,0	6,0	2,0	2,5	3,7

Kaynak: (http://www.centerforfinancialstability.org/hfs_data.php#country., 2012).

Tablo 9’ da 1923-1935 dönemine ait politika faiz oranları yer almaktadır. Tabloya baktığımızda 1929 buhranı sonrasında bilhassa Almanya, İngiltere, ABD ve Fransa’nın büyük bir faiz indirimine gittiği görülmektedir. Tabloya göre 1929 yılında ABD’ de faiz oranı 4,5 iken buhran sonrasında 1,5’a kadar gerilemiştir.

Tablo 10’ da 1929-1936 yıllarına ilişkin para arzı belirleyicilerinin gelişimine yer verilmektedir. Tabloya göre ABD’de 1929-1933 yılları arasında para arzının devamlı olarak azaldığı ve sonraki yıllarda yükselişe geçtiği, Fransa’ da ise 1929-1932 yılları arasında para arzının devamlı olarak yükseldiği görülmektedir.

Tablo 10*Para Arzının Belirleyicileri*

GÖSTERGE/YIL	ÜLKE	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
M1	ABD	26434	24922	21894	20341	19759	22774	27032	30852
Altın Rezervi	ABD	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Altın Fiyatı	ABD	0,6646	0,6646	0,6646	0,6646	0,6646	11,253	11,25	11,253
Altın Miktarı	ABD	6014	6478,9	6278,8	6358,6	60,72,7	7320,9	8997,8	10004,7
M1	BELÇİKA	42788	46420	44863	41349	40382	-	39956	43314
Altın Rezervi	BELÇİKA	1,492	1,707	1,358	1,265	1,282	1,266	1,378	1,293
Altın Fiyatı	BELÇİKA	23,9	23,9	23,9	23,9	23,9	23,9	33,2	33,2
Altın Miktarı	BELÇİKA	245,9	287,1	533,4	543,1	571,9	524,0	520,8	561,6
M1	FRANSA	101562	11720	122748	121519	114386	113541	108009	117297
Altın Rezervi	FRANSA	1,623	1,489	1,307	1,054	1,015	1,012	1,0	1,024
Altın Fiyatı	FRANSA	16,96	16,96	16,96	16,96	16,96	16,96	16,96	22,68
Altın Miktarı	FRANSA	2456,3	3158,4	4059,4	4893,9	4544,9	4841,2	3908,1	2661,8
M1	İNGİLTERE	1328	1361	1229	1362	1408	1449	1565	1755
Altın Rezervi	İNGİLTERE	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Altın Fiyatı	İNGİLTERE	0,1366	0,1366	0,1366	0,1366	0,1366	0,1366	0,1366	0,1366
Altın Miktarı	İNGİLTERE	1069,8	1080,8	883,8	877,2	1396,4	1408,1	1465,2	2297
M1	İSVEÇ	988	1030	1021	1004	1085	1205	1353	1557
Altın Rezervi	İSVEÇ	2,082	2,618	1,238	2,039	2,205	2,575	2,542	2,355
Altın Fiyatı	İSVEÇ	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Altın Miktarı	İSVEÇ	98,8	97,2	83,1	83,1	149,2	141,5	164,5	213,3

Kaynak: (Bernanke, 1995, s. 9-10).

Tablo 11’ de ülke bazında bütçe açıkları ile bütçe fazlalıkları verileri yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere ABD, 1920-1927 yıllarında ve 1928-1930 yıllarında bütçe fazlası, 1931-1936 yıllarında ise bütçe açığı vermiştir. ABD, 1933 yılında buhranın en çok hissedildiği yıl olması sebebiyle başkan Franklin D. Roosevelt tarafından “New Deal” adı ile bilinen iktisadi politikalar uygulamaya başlamıştır. Söz konusu politikalar çerçevesinde reel sektör devlet kontrolünde olmak koşulu ile karlılık oranlarının artması amacıyla yüksek fiyat uygulamasına geçilmiştir. Ancak devletin yüksek tutulan fiyatlar ile birlikte üretime sınırlandırma getirmiş olması, çelişkili bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 19-20).

Yine tabloya baktığımızda Japonya’nın 1933 yılı dışında 1920-1927 yıllarında ve 1928-1936 yıllarında bütçe fazlası verdiği görülmektedir. Ayrıca Belçika’nın buhran sonrasındaki yıllarda devamlı olarak açık verdiği anlaşılmaktadır. Dünya geneline bakıldığında ise 1931-1936 yılları arasında açıkların olduğu görülmektedir.

Tablo 11*Ülkeler Bazında Bütçe Açıkları ve Bütçe Fazlası*

ÜLKE/YIL	1920-1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	
	1936 ORTALAMA									
AVUSTURYA	-0,1	-0,7	0,2	-2,3	3,1	0,2	2,7	2,5	1,7	0,4
ALMANYA	-0,6	-2,3	-1,8	-2,4	2,2	1,9	1	-	-	-
BELÇİKA	-10,3	2,3	1,7	-1,9	-1,6	-3,9	-1,2	-2,2	-5,4	-4,6
İSPANYA	-1,6	1,5	1,1	0,8	-0,3	-0,8	-1,3	-1,8	-0,9	-1,5
FRANSA	-5,5	1,2	1,4	-1,5	-1,8	-1,7	-4,6	-3,8	-5,1	-6,9
FİNLANDIYA	-1,6	-2,1	-0,8	-1,9	-2,3	-2,6	-1,6	-2,8	-3,8	-3,7
İSVEÇ	-1,7	-0,4	-0,6	-0,3	-0,4	-1,9	-4	-2,1	-2,5	-2,2
İNGİLTERE	1,8	1,8	0,8	1	0,8	-0,2	1	0,5	0,4	0,2
ABD	0,9	1	0,7	0,8	-0,6	-4,7	-4,6	-5,5	-3,8	-7
JAPONYA	8	4,5	3,9	2,4	3,1	0,1	-0,5	0,7	1,1	2,4
DÜNYA	-0,5	0,8	0,6	0,1	-0,5	-2,5	-2,3	-2,7	-2,2	-3,5

Kaynak: (Aiginger, K., 2009, s. 32).

ABD ekonomisinin kendisine özgü zayıflıkları yanında borsanın da çökmüş olması 1929 Buhranının dünyaya hızla yayılmasına neden olmuştur.

1921-1929 yılları arasında ABD borsası %377.8, Fransa borsası ise e %335.3 oranında önemli bir artış kaydetmiştir. Alman borsası ise aynı dönemde %83.9 oranında değer kaybetmiştir. 1929-1932 yıllarında ABD %84.8, Almanya %62.1, Fransa %56.2,

İngiltere %49.3, değer kaybetmiştir (Aiginger, K., 2009, s. 13).

BÖLÜM II

1929 EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

2.1 1929 Buhranı Öncesinde Türkiye Ekonomisi

Osmanlı Devleti sanayisi, 1. Dünya Savaşı ve peşinden Kurtuluş Savaşı gibi tehlikeli ve zor zamanlar atlattır. İşyerlerindeki sermayenin yarısından fazlası Rumlara aitken ve iş görenlerin büyük bir kısmını Rumlar oluştururken bunların Kurtuluş Savaşından sonra ciddi bir bölümünün ülkeden ayrılıp gitmesi, Cumhuriyet öncesinde Türkiye ekonomisini çok zor bir durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu fabrikalardan Türkiye Cumhuriyetine miras kalan fabrika sayısı sadece 4'tür. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden, çağdışı kalmış, harap olmuş bir tarım ekonomisi teslim almıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ve maliyesi tümüyle yabancı ülkelerin denetimi altındaydı. Kurtuluş Savaşı esnasında, savaş sanayi haricindeki alanlar daha çok geri kalmıştır. Yabancı ülkelerin kontrolündeki ekonomide, halıcılık ve dokumacılık bile yok olmaya yüz tutmuştu. 1923 yılında elimizde ulusal olarak nitelendirebileceğimiz birkaç fabrika kalmıştı. Dış ticaret ve iç ticaret ise yabancı ülkelerin tekelindeydi. İç ticareti ve ulaşım olanakları gelişmemiş olan ülkede sahil kesimlerinde bulunan büyük şehirlerde bile yiyecek ve içeceğin ciddi bir bölümü ithal edilmekteydi. Dış ticaret ise sürekli açık vermekteydi. Düyunu Umumiye, Cumhuriyete 86 milyon altın lira borç bırakmıştı. Mevcut demiryollarının büyük bir kısmı Alman şirketlerinin denetimi altında bulunuyordu. Deniz ulaşımı geri kalmış, toplam tonaj sadece 22 bin ton civarındaydı. Nüfusun % 75'i tarım alanında faaliyet gösteriyordu. Tarımsal teknoloji çağın gereklerine uymuyor ve kapalı ekonomi sebebiyle de tarımsal ürünleri pazarlama imkânı bulunmuyordu. 1923 senesinde milli gelir içinde sanayinin payı % 13,2, imalat sanayinin payı % 12.3 idi. 1923 senesinde ayrıca kişi başına düşen milli gelir 75 TL civarındaydı (Erkan, 2007).

Türkiye, 1929 Krizi'nden etkilenmekle beraber, söz konusu etkinin şiddeti Amerika ve Avrupa ülkelerindeki kadar yaşanmamıştır. Bunun sebebi ise Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisindeki yetersizliği ve ülkenin dünya ticaretindeki payının bir

hayli kısıtlı olmasıdır. Ayrıca kriz zamanında Türkiye’de bir borsa bulunmamaktaydı böylece finans sektörü, krizin neden olduğu olumsuz gelişmelerden etkilenmemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye açısından en önemli etkisi, bazı politik düzenlemelere sebep olması ve ülke ekonomisinde Devletçilik ilkesinin benimsenmiş olmasıdır (Buluş, 2012, s. 50).

Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında gerçekleşen Balta Limanı Anlaşması Osmanlı Devleti’nin iktisadi açıdan Düyun-u Umumiye’ye kadarki yıkılış sürecini başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu imzalanan bu ticari anlaşmayla diğer ülkelerle ilişkiler kurup uluslararası piyasada bir yer edinmeyi düşünmüştü. Fakat Osmanlı Devleti’nin politik ve iktisadi düzensizlikleri buna izin vermemiştir. Böylece Osmanlı Devleti, bilhassa 1850 senesinden itibaren gelişmiş ülkelerin ekonomilerine hammadde temin eden bir pazara dönüştürülmüştür. Balta Limanı Anlaşması, ekonomisi zaten bozuk olan Osmanlı devletini daha da zora sokmuş ve Osmanlı’ya yapılan “*hasta adam*” yakıştırılmasının en büyük sebebini oluşturmuştur. Bu vaziyetin yaşanmasında hiç kuşkusuz politik ve iktisadi istikrarsızlıkların büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı’nın teknolojik açıdan geri kalmış olması tüm bu sorunların yaşanmasındaki temel neden olmuştur. Batı Avrupa ülkeleri her geçen gün gelişirken Osmanlı Devleti çağa ayak uyduramamıştır. Aynı zamanda Balta Limanı Anlaşmasıyla dışa açık bir ekonomi planlarken Osmanlı Devleti yarı sömürge bir devlet durumuna düşmüştür. En başta İngilizlere daha sonra öteki Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyazlar, yerli taciri büyük zorluklarla karşı karşıya bırakırken ülke ekonomisini de çöküşün eşiğine getirmiştir. Dokuma sektörünün ülke içinde ciddi sıkıntılar yaşaması diğer sektörleri de olumsuz etkilemiş ve Osmanlı İmparatorluğu kendi imkânları ile üretebileceği ve ithalata ihtiyaç duymadığı ürünlerde bile dışa bağımlı duruma getirilmiştir (Özdemir vd., 2016, s. 151).

Batı ekonomilerinin avantajlı rekabet gücü karşısında ve verilen ayrıcalıklarla milli üretimin durma noktasına gelmesi Osmanlı Devleti’nin gelirlerini iyice azaltmış bu da Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelere borç almasına yol açmıştır (Durhan, 2002, s. 103).

Ülke ekonomisinin bozulmasıyla ilk kez 1854 senesinde dış borç alan Osmanlı Devleti, 1854-1914 yılları arasında da 41 defa dış borç almak zorunda kalmıştır. Bu durum Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nde bankacılık faaliyetlerinde bulunmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelere tanımış olduğu gümrük

ayrıcalıkları, milli üretimi yapılamaz hale getirmiş, bu durum ise ithalatı tetiklerken ekonominin dengelerini de alt üst etmiştir. Osmanlı Devleti 1920’li senelerde, Cumhuriyet ilan edilmeden önce Avrupa’ya nazaran çok geri kalmıştı. Cumhuriyetin ilk senelerindeki dış ticaret gelirlerinin %85’ine yakın bir bölümünün tarıma bağlı olması bu durumun bir sonucudur (Anbar, 2009, s. 8).

1922 senesinin sonbaharında Türkiye Kurtuluş Savaşından zaferle çıkarak ve yeni bir dönemin kapılarını aralarken Osmanlı Devleti’nde hiç de iyi bir miras teslim almıyordu. Ülkenin üçte birine yakın bir bölümü düşman askerleri tarafından harap edilmiş, sosyal sabit sermaye savaş esnasında tahrip edilmişti. Trablusgarp, Balkan, 1.Dünya ve Kurtuluş Savaşları yüzünden Türkiye’de şehitsiz aile kalmamıştı. Anadolu ve Trakya toprakları üzerinde hayatını sürdüren 12 milyon dolaylarındaki kişinin büyük bir bölümü, çocuklardan, yaşlılardan, kadın ve gazilerden oluşmaktaydı. Cumhuriyetin ilk senelerinde Gayri Safi Millî Hâsılanın % 67’sini tarımsal gelirler, % 23’ünü hizmet sektörü gelirleri, % 10’unu ise sanayi sektörü gelirleri oluşturmaktaydı. Toplam nüfusun % 82’si köylerde yaşamını sürdürüyor, okur-yazar oranı ise % 11’i aşmıyordu (Türk, 1982, s. 7).

Kurtuluş Savaşından sonra yabancı sermayenin ülkeden ayrılması Türkiye’yi iktisadi anlamda bazı yenilikler yapmayı zorunlu kılıyordu. Özel kesimin gelişmesi maksadıyla değişik yardımlarda bulunan devlet, sanayi alanında yapılacak yatırımları teşvik etmek amacıyla özel girişimcilere kredi imkânı sağlayan Sanayi ve Maadin Bankasını kurmuştur. Ülkenin özlem duyduğu milli sermayeli bir banka ihtiyacını gidermek ve değişik yatırımların hayata geçirilmesi maksadıyla Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Aynı zamanda Lozan Anlaşmasında yer alan hüküm doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelere tanıdığı ticari ayrıcalıklar aynen devam etmiştir. Bu tarihten sonra Gümrük Tarife Yasası’nın tekrardan düzenlenmesiyle yabancılara aşağı yukarı %15 oranında vergi konulmuştur. Milli bir kalkınmanın lokomotifi sayılan sanayi sektörü için 1927 senesinde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi üretimi belli koşullar altında özel girişimciye özendirilmiştir. Tarım ile alakalı makine, araç ve gereçleri ithalatında gümrük muafiyeti uygulanırken milli üretim ve sanayiye olumsuz koşullardan korumak maksadıyla bilhassa iplik, kumaş, şeker, un, deri ve ağaç mamulleri ile çimentonun ithalatı yüksek gümrük vergileri uygulanarak sınırlandırılmıştır. Bütün bu uygulamalar 1929 Krizine kadar devam ettirilen liberal dönem politikaları olarak adlandırılmaktadır. Liberal dönemin başarısız olmasında ise yeterli seviyede sermaye birikiminin

bulunmaması ile teknik ve ticari bilginin yeter ölçüde olmaması büyük rol oynamıştır (Özcan, 1998, s. 43).

Türkiye'nin ilk senelerinde ihraç ürünlerimizin büyük bir kısmını (%85'in üzerinde) yaprak tütün, üzüm, pamuk, fındık, zeytinyağı, tiftik, gülyacı gibi tarım ürünleri teşkil ederken, ithalatını ise çoğunlukla sanayi ürünleri ile dokuma, giyim ve şeker gibi temel tüketim malları oluşturmaktaydı. 1923 yılında 138 milyon dolarlık dış ticaret hacminin aşağı yukarı %37'sini ihracat oluştururken, %63'lük bölümünü de ithalat oluşturmaktaydı (Özdemir vd., 2016, s. 153).

1929 Krizi bütün dünyadaki ülkeleri olumsuz etkilemiş olmasına rağmen ticaret hacmi küçülmüş ve küresel piyasalar ile daha fazla bütünleşmiş ekonomilerde daha çok tahribata sebep olmuştur. Türkiye bu noktada henüz önemli sayılabilecek bir dış ticaret hacmine ulaşamadığı için 1929 buhranından diğer ülkelere kıyasla daha az etkilenmiştir (Özdemir vd., 2016, s. 154).

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardan 1929 Krizine kadar geçen sürede teşvikler ile desteklenen özel kesim arzu edilen sonuçlara ulaşamayınca devlet ekonomisi üzerindeki ağırlığını arttırmaya başlamış ve karma iktisadi sistem Türkiye'nin ekonomi politikası haline gelmiştir. Ancak bu sadece devletin ekonomide egemen güç olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü "*Devletçilik*" politikası gereğince yalnızca devletin ekonomide söz sahibi olması ve özel kesimi ülke ekonomisinden dışlaması söz konusu değildir. Kısacası özel kesim yine ülke ekonomisi üzerinde etkili olmakta fakat kalkınma hedefleri ile alakalı büyük yatırımlar devlet eliyle yapılmaktadır (Türkdoğan, 2009, s. 437).

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemin en belirgin özelliği "özel girişimciliği" teşvik eden politikaların izlenmiş olmasıdır. Nitekim 1927 yılında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte özel sermayenin ülke ekonomisine katkı sağlaması maksadıyla yatırımda bulunmak isteyen müteşebbislere değişik teşvikler ve vergi muafiyetleri sağlanmıştır. 1929 senesine kadar tatbik edilmeye çalışılan liberal ekonomi sisteminin, güçsüz bir özel kesime sağlanan devlet teşvikleri ile sürdürülemeyeceği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bilhassa küresel piyasalarda tahıl ve hammadde fiyatlarının düşmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerini azaltarak serbest piyasayı sabote etmiştir. Sonuç itibarıyla özel kesimde sermaye birikiminin arttırılamamasından dolayı önem teşkil eden ekonomik yatırımların devlet eliyle yapılması sürdürülmüştür (Cillov, 1962, s. 129).

1931 senesinden yani Merkez Bankasının kuruluşundan sonra, 1932 yılında sanayiye kredi temin etmek amacıyla Sanayi Kredi Bankası, kamu ve özel kesim projelerini analiz edip değerlendirecek Devlet Sanayi Ofisi ve 1933 senesinde tekstil ürünlerinin üretimini ve ticaretini yapmak maksadıyla da Sümerbank kurulmuştur. 1934 senesinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında, büyük sermayeye ihtiyaç duyan sanayi yatırımları ile söz konusu yatırımlarda kullanılacak hammaddeyi sağlayacak sanayinin kurulmasını devlet yerine getirecekti. Bu manada devlet dokuma, kimya, selüloz gibi alanlarda birçok yatırımlarda bulunmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda demiryollarının yanında Zonguldak Kömür Şirketi ve İzmir Telefon Şirketi gibi şirketler devletleştirilmiş, yerli hammaddeyi kullanacak sanayi kuruluşları özendirilerek sanayi üretiminin artması sağlanmıştır. Birinci Sanayi Planının olumlu sonuçlar vermesi üzerine 1938 senesinden sonra uygulamaya geçilmek üzere İkinci Sanayi Planı hazırlanmış fakat İkinci Dünya Savaşının çıkmasıyla bu plan uygulanamamıştır (Özdemir vd., 2016, s. 154).

2.2. Lozan Anlaşmasının İktisadi Açıdan Önemi

Kurtuluş Mücadelesi, 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun Yunan ordusunu bozguna uğratarak İzmir'e girmesi ile son bulmuştur. Ankara hükümeti bundan itibaren düşmanları ile masa başında, diplomatik yollarla mücadeleye girişmiştir. Bu süreçte 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Kalıcı bir barışın sağlanması için yapılacak görüşmeler ise 21 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da başlamıştır. Ancak 4 Şubat 1923 tarihinde yarıda kalan görüşmeler, 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın yapılması ile son bulmuştur (Koraltürk, 2002, s. 4).

Lozan Barış Antlaşması, Kurtuluş Mücadelesinin politik alanda tescili manasına gelmektedir. Lozan Barış Antlaşmasının politik boyutu yanında bir de ekonomik boyutu bulunmaktadır. Antlaşmanın Türkiye ekonomisini yakından ilgilendiren maddeleri kapitülasyonlar, dış borçlar, mübadele ve dış ticaret rejiminden oluşmaktadır (Koraltürk, 2002, s. 4).

Sade bir ifadeyle bir ülkede ikamet eden yabancılara devletlerarası antlaşmalar vasıtasıyla tanınan ayrıcalıklar olarak tanımlanan kapitülasyonlar, Osmanlı Devletinde sadece ticaret alanında değil ayrıca hukuk, din ve siyaset alanında da tatbik edilmiştir. En

başta İngiltere, Fransa ve Hollanda olmak üzere pek çok Batılı devlete tanınan kapitülasyonlar ile Osmanlı İmparatorluğu gerek finansal gerek politik birtakım amaçlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hem transit ticaret hem de ihraç edilen mallardan sağlanan vergilerin Devlet Hazinesi için ciddi bir kaynak teşkil etmesi kapitülasyonların finansal tarafını temsil ederken kapitülasyonların ülke menfaati ve emniyeti için Batılı devletlerarasında bir denge kurmak maksadıyla tanınması da kapitülasyonların siyasi amacını oluşturmaktadır (Koraltürk, 2002, s. 4).

Kapitülasyonlar aracılığıyla Batılı ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticari münasebetlerinde elde ettiği ticari imtiyazların başında %5 olan gümrük vergisini %3 olarak ödemeleri geliyordu. Kapitülasyonlar ile en fazla izine kavuşmuş ülke özelliğini elde eden batılı ülkeler, Osmanlı Devleti karasularında kendi bayraklarını kullanarak ticaret yapma hakkını da kazandılar. Kapitülasyonlar ile yabancı tacirler sadece ticari imtiyazlar değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde uyrukları oldukları devletlerin hukuki nüfuz ve korumasını da elde ettiler (Koraltürk, 2002, s. 4).

Büyük bir hızla değişen dünya şartlarında tanınan bu kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ni yabancı devletler karşısında bağımlı kıldığını gören Ankara Hükümeti, Lozan görüşmelerinde kapitülasyonların kaldırılması hususuna ayrı bir önem vermiştir. Sonuç olarak Lozan Antlaşması'nın 28. Maddesinde yer alan "*Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler*" kısa ve net ifadesi ile kapitülasyonlar bütün neticeleriyle birlikte kaldırılmış, Türkiye tam bağımsızlığa kavuşmuştur (Koraltürk, 2002, s. 5).

Lozan Antlaşması ile birlikte üzerinde konuşulan ve çözüm aşamasına giren bir diğer ekonomik mesele Osmanlı Devleti'nin bıraktığı dış borçlarıydı. Lozan Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının sadece Türkiye tarafından ödenmesi değil Osmanlı Devleti toprakları üzerinde kurulmuş öteki ülkelere bölüştürülerek geri alınması kararlaştırıldı. Dış borçlar probleminin yanı sıra Lozan Antlaşmasının beraberinde getirdiği bir diğer ekonomik husus, nüfus mübadelesiydi. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da kabul edilen "*Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol*" ü ile birlikte Yunanistan'daki Türk ve Türkiye'deki Rumların karşılıklı olarak değiş tokuşu yapıldı. Bu süreçte aşağı yukarı 1.5 milyon Rum Anadolu'dan ayrılırken, 500.000 dolaylarında Türk ise Yunanistan'dan Anadolu'ya gelmiştir (Koraltürk, 2002, s. 5).

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde değerli bir yere sahip olan gayrimüslimlerin Cumhuriyet'in ilk senelerinde ülkeden göç etmesi, Osmanlı ekonomisinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Gayrimüslimlerin tarım sektöründe bilhassa tütün, pamuk ve üzüm yetiştiriciliği gibi bilgi ve tecrübe gerektiren alanlarda çalışıyor olmaları ayrıca sanayi ve ticaret alanında da ciddi oranlarda faaliyet göstermeleri Osmanlı Ekonomisinin daha derin etkilenmesine sebep olmuştur (Koraltürk, 2002, s. 5).

Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Ticaret Sözleşmesi, Türkiye ekonomisi için, Lozan Antlaşmasındaki en önemli konulardan biri sayılmaktadır. Bu sözleşmeye göre Türkiye, 1929 senesine kadar ithalatta spesifik vergi uygulamayı taahhüt etmişti. Böylelikle savaşın sebep olduğu enflasyon ile eriyen spesifik gümrük vergilerinin beş ila on iki kat arttırılmasına rağmen büyük bir kısmını sınaî tüketim mallarının oluşturduğu 27 kalem mal için bu artış miktarı dokuz kat olarak sınırlandırılmıştır. Böylelikle ithal edilen mallardan ve ülke içinde üretilen mallardan farklı oranda tüketim vergisi alınması önlenmiştir (Koraltürk, 2002, s. 5).

1929 senesine kadar hâkim olan bu düzen, dış ticaret rakamlarına da yansımıştır. 1923-1929 seneleri arasında Türkiye'nin ithalatı, ihracatını geçmiştir. 1923-1929 yılları arasında Türkiye, ihracatının ortalama %22,45'ini İtalya'ya gerçekleştirmekteydi. İtalya'yı %12,22 ile ABD, %12,04 ile Almanya, %12 ile İngiltere, %11,83 ile Fransa takip etmiştir. Öteki ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki oranı %5'in altındaydı. Aynı dönemde ithalatın ortalama %15,88'i İtalya'dan, %14,69'u İngiltere'den, %12,14'ü Almanya'dan, %11,47'si Fransa'dan, %5,74'ü ABD'den ve %5,3'ü Belçika'dan yapılmıştır. İhracatın büyük bir kısmını tarım ürünleri teşkil ediyordu. Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın 1924 yılına da %70,8'ini, 1925 yılında %64,5'ini, 1926 senesinde %72,2'sini, 1927 yılında %59,8'ini, 1928 yılında %67,6'sını ve 1929 senesinde de %60,1'ini oluşturmuştur. İthal edilen ürünler içinde ise sınaî ürünler, dokuma, şeker gibi temel tüketim malları bulunuyordu (Koraltürk, 2002, s. 5-6).

Lozan Antlaşması çoğunlukla siyasi veya hukuki bir metin olarak değerlendirilse de, Lozan Antlaşması Türkiye ekonomisi açısından gerek 1920'li ve 1930'lu yıllarda gerek günümüze kadar devam eden etkileri nedeniyle önemli iktisadi boyutları olan bir antlaşmadır.

2.3. İzmir İktisat Kongresi

Türkiye İktisat Kongreleri, Türkiye'nin geleceği ile alakalı iktisat politikalarının uluslararası gelişmeleri de dikkate alarak incelendiği ve dünyadaki önemli değişim zamanlarında Türkiye'nin kendi durumunu ve yapısını nasıl biçimlendirmesi gerektiğinin tartışıldığı kongrelerdir (TÜSEB, 2018, s. 2).

Türkiye Balkan savaşı, arkasından 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı neticesinde harap olmuş, genç yetişkin nüfusunu tamamen yitirmiştir. Ticaretin, sanayinin ve sanatın değişik dallarında uzman olan eğitilmiş gayrimüslimler ülkeyi terk etmişlerdir. 1923 senesinde savaşımlardan ve yokluktan yorgun düşmüş, eğitimsiz ve %75'inin köylerde yaşamını sürdürdüğü 12.5 milyonluk toplam nüfusta kişi başına düşen milli gelir yalnızca 45 dolardı. Sanayisi bulunmayan, her çeşit gereksinimini ithalat yoluyla karşılayan, eski metotlarla yapılan bir tarım ve bu tarıma dayalı bir iktisadi yapı bulunmaktaydı. 1928 senesinde Türkiye'de yalnızca 1078 doktor, ortaokullarda 6000, liselerde 1000, yükseköğretimde ise yalnızca 3000 talebesi bulunan bir eğitim sistemi mevcuttu (TÜSEB, 2018, s. 2).

Milli mücadelemizin lideri ve arkadaşları yalnızca askeri politikalarla bir kurtuluş mücadelesi vermemiş ayrıca Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığı için de büyük fedakârlıklarda bulunarak önemli haklar elde etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyetin kurucuları, başta Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, daha askeri üniformalarını üstlerinden çıkarmadan İzmir İktisat Kongresini toplayarak bir durum ve bir hedef belirlemesi yapmak amacıyla çalışmalara başlamışlardır (TÜSEB, 2018, s. 2).

Türkiye Cumhuriyet'in ekonomik yapısı, 17 Şubat 1923 tarihinde, ülkenin bağımsız bir ekonomiye geçmesi amacıyla alınacak ekonomik önlemleri konuşmak için İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde biçimlenmeye başlamıştır. İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında gerçekleştirilen Kongre'ye, tüm şehirlerden çiftçi, tacir, sanayi temsilcileri ile banka ve diğer iktisadî kurumların temsilcilerinden oluşan toplam 1135 kişi iştirak etmiştir (TÜSEB, 2018, s. 2).

İzmir İktisat Kongresi'nde, ulusal bir ekonomi politikası belirlemek maksadıyla, herhangi bir iktisadi doktrinin etkisinde kalmadan, sadece ülkenin iktisadi durumunu dikkate alarak yerli kaynak ve gayretle kalkınmak için kararlar almıştır. İzmir İktisat Kongresinde, Osmanlı Devleti döneminde devam eden ekonomik sömürünün nasıl yok

edileceği ve ulusal bir ekonominin nasıl bir yol izleneceği ile alakalı birtakım yaşamsal kararlar alınmıştır. Misak-ı İktisadi Kararları olarak bilinen belge 4 Mart 1923 yayınlanmıştır. Misakı İktisadinin Önemli Kararları Şu Şekilde Sıralanabilir (TÜSEB, 2018, s. 3):

- Türkiye’de yerli malının kullanımını teşvik etmek,
- Ufak imalat işletmelerinden büyük işletmelere geçmek,
- Teknik eğitimi geliştirmek,
- Özel girişime kredi sunacak bir devlet bankası kurmak.
- Ham maddesi ülke içinde olan sanayi dallarını oluşturmak ve yaygınlaştırmak,
- Yabancıların oluşturduğu tekellerden uzak durmak,
- Demir yolu inşaatını bir program dâhilinde yürütmek,
- İşçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek, □ Vergi ve toprak reformu yapmaktır.

İzmir İktisat Kongresinde milletle beraber alınan bu kararlar yeni Cumhuriyet idaresinin kılavuzu olmuş ve planlı bir iktisadi kalkınma modelinin de dayanağını oluşturmuştur. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar teker teker faaliyete geçirilerek ülkenin iktisadi özgürlüğünün ve halkın zenginliğinin önündeki engeller bir bir bertaraf edilmeye başlanmıştır. 1924 senesinde Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maden Bankası kurulmuş, 1925 senesinde bütçe gelirlerinin %40’ını teşkil eden ve Türk çiftçilerinin elini kolunu bağlayan aşar vergisi kaldırılmış, 1927 yılında Gümrük Tarife Yasası kabul edilmiş, 1926 yılında Kabotaj Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Aynı zamanda 1938 senesine kadar ülkenin doğusu ile batısını, kuzeyi ile güneyini birbirine kenetleyen 3360 km uzunluğundaki demiryolu rayları yerli olanaklarla döşenmiş, ayrıca yabancıların sahip olduğu demiryolu işletmeleri de devletleştirilmiştir (TÜSEB, 2018, s. 2).

Cumhuriyet’in ilk senelerinde Türkiye’de, toprak mülkiyetindeki sorunlar, makineleşmedeki aksaklıklar, ulaşım koşullarının kötü olması, kredi problemi, teknik ve mesleki eğitim yetersizliği, tecrübe ve işgücü eksikliği gibi problemlerin yanında aşar vergisi gibi ciddi bir problem daha bulunmaktaydı. Aşar vergisi, Türk çiftçisinin çalışma gayretini çok olumsuz etkiliyordu. Çiftçinin mültezime (Osmanlı döneminde vergi toplamaya yetkili kişi) çalışıyor olması üretimin randımanını azaltmaktaydı. Aynı zamanda aşarın tarhi ve tahsili konusunda bazı problemler yaşanıyordu. Bu problem hem tarım alanına yapılacak yatırımları önlüyor hem de mültezimin kâr etme arzusu ürün fiyatlarının artmasına sebep oluyordu. Aşarın kaldırılması ile birlikte mültezim ve büyük

toprak sahiplerinin yönetime karşı gelecekte oluşması muhtemel muhalefet güçleri bertaraf edilmiştir (Koraltürk, 2002, s. 5).

Aşar vergisinin kaldırılması ile alakalı tartışmalar daha Cumhuriyet duyurulmadan önce 1923 yılının kışında İzmir İktisat Kongresi'nde söz konusu edilmiştir. Kongrede tarım sektörü ile alakalı olarak en başta aşar vergisinin kaldırılması ve tütün tekelinin bitirilmesi ile ilgili fikirler belirtilmiş ve buna bağlı olarak çeşitli prensipler benimsenmiştir (Koraltürk, 2002, s. 7).

Aşar vergisi kaldırılmış fakat kanunda anlatıldığı gibi aşar vergisinin yerine geçecek özellikte bir mali düzenleme henüz yapılmamıştı. Şüphesiz aşarın kaldırılması ile birlikte çiftçinin üzerindeki ağır ve adaletsiz vergi yükü ortadan kalkmış oldu. Fakat ekonomisinin neredeyse tamamı tarıma dayanan Türkiye'de yeni düzenlemelerin gerçekleşmemesi, tarımın vergilendirilmemesi, kalkınma teşebbüslerini olumsuz etkiliyordu (Koraltürk, 2002, s. 8). Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Milletin Efendisi*" şeklinde tanımladığı Türk köylüsü, aşarın kaldırılması ile birlikte hem maddi hem de manevi olarak büyük bir destek bulmuştur. 1920'li yıllar süresince aşarın kaldırılması yanında Türk köylüsüne yönelik başka düzenlemeler de gerçekleşmiştir. Bu düzenlemelerin en başında toprağı olmayan çiftçiye toprak verme girişimi gelmektedir. 1923-1934 seneleri arasında göçmenlere ve topraksız çiftçiye toplam 6.787.234 dönüm arazi dağıtılmıştır (Koraltürk, 2002, s. 8).

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi sektörü ile alakalı olarak benimsenen prensipler arasında 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tekrardan düzenlenerek tatbik edilmesi de vardı. Bu bağlamda 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu 28 Mayıs 1927 tarihinde uygulamaya konulmuştur. 1942 senesine kadar uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte sanayi ile ilgili teşebbüsler hakkında 10 hektara kadar bedelsiz arazi verilmesi; haberleşme altyapısının kurulmasında kolaylıklar ve sanayi ile alakalı kuruluşlara büyük vergi muafiyetleri verilmesi; sanayi ile ilgili kuruluşların oluşturulması amacıyla gerekli malzeme ile üretimde kullanılacak makine ve araç-gereçlerin taşınmasında demir ve denizyollarında %30 indirim uygulanması; kimi tekell maddelerinin sanayi ile alakalı kuruluşlara indirimli olarak satılması gibi prensipler benimsenmiştir (Tayanç, 1973, s. 56).

Teşvik-i Sanayi Kanunu, özel teşebbüs üzerinde bazı olumlu etkiler bırakmıştır. Örneğin: 1927- 1932 seneleri arasında bu yasadan faydalanan şirketlerin sayısı 342'den 1.473'e yükselmiş ve sanayide çalışan iş görenlerin sayısı da 17.000'den 62.000'e

çıkmiştir. Fakat özel teşebbüs, Türkiye'nin az olan imkânları ile verilen bu teşviklere rağmen sanayide arzu edilen ve ihtiyaç duyulan yatırımları yapamamıştır. 1920'li senelerdeki bu durum 1930'lu yıllarda devlet aracılığıyla sanayileşmenin başlamasında büyük rol oynamıştır. Yani 1920'lerde özel teşebbüsün sanayi sektöründe başarısız olması, 1930'larda devlet vasıtasıyla sanayileşmenin sebebi olmuştur (Koraltürk, 2002, s. 11).

Bilhassa 1929 yılına kadar Lozan Antlaşması uyarınca gümrüklerde himaye usulünün tatbik edilememesi, milli sanayinin gelişmesini önleyen bir faktör olarak 1920'li yıllarda varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte özel kesimin bilgi, sermaye ve teknolojiadaki eksikliği Teşvik-i Sanayi Kanunu ile bile giderilememiştir. 1920'li yıllarda özel kesimin liderliğinde sanayileşmenin gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması ve 1930'larda uygun şartların oluşturulması ile birlikte devletçi sanayi politikaları Türkiye'nin gündemine girmiştir (Koraltürk, 2002, s. 11).

2.4. 1929-1930 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde 1929-1930 yılları arasında uygulanan tarım, dış ticaret ve sanayileşme politikaları ele alınmaktadır.

2.4.1. Tarım Politikası

1923 senesinde Lozan Anlaşmasıyla birlikte Türkiye'ye ağır borçlar bırakılmıştır. Tarım sektörü ise, geleneksel özelliğinden dolayı Türkiye'de kalkınmayı gerçekleştirecek sektör olarak belirlenmiş ve bundan dolayı tarımsal üretimi arttıracak politikalar uygulanmıştır. 1923-1929 seneleri arasında meydana gelen gelişmeler tarım sektörüne tanınan bu önceliğin yerinde bir karar olduğunun göstergesi olmuştur. Bu dönem içerisinde tarımda %10'un yukarısında bir büyüme oranı gerçekleştirilmiş ve Türkiye içine düştüğü bu zor durum ve iktisadi sıkıntıların ciddi bir kısmını tarım sektörünün oluşturmuş olduğu olumlu etki sayesinde geride bırakmıştır (Özdamar, 2018).

Türkiye'nin 1923 yılında nüfusu aşağı yukarı 12,5 milyon civarındaydı. Yaşadığı savaşlar sonucunda gücü tamamen tükenen bu nüfusun, büyük bir çoğunluğu köylerde hayatını sürdürüyordu. Ayrıca bu nüfus, nitelikli işgücünden de yoksundu. Hayat şartları oldukça ağır olup insanlar son derece ilkel koşullar altında yaşıyorlardı. Gayri Safi Millî Hasılanın büyük bir kısmının tarım sektörü tarafından sağlandığı Türkiye'de 1923

senesinde, kişi başına düşen GSMH 45 Amerikan doları civarındaydı. Söz konusu dönemde tarım, kara saban diye tabir edilen çağın çok gerisinde kalmış metotlarla yapılıyordu. Var olan sınaî üretim, ülke ihtiyaçlarını giderecek kalite ve miktardan çok uzaktı.

20. asrın başlarından Cumhuriyete kadarki zaman diliminde tarımın Gayri Safi Millî Hâsıla içindeki payı aşağı yukarı % 50 civarındaydı. Bu oran 1930'lu yıllara kadar değişmemiştir. 1927 senesinde nüfusun % 67,7'si kırsal kesimde hayatını devam ettiriyordu. Cumhuriyetin ilk senelerinde Türkiye'de tarım sektörünün sahip olduğu nitelikler Osmanlı İmparatorluğu döneminkinden çok farklı değildi. Tarım sektöründe yararlanılan üretim yöntemleri çok ilkel. Küçük ölçekli aile işletmelerinin çokluğu sebebiyle tarım ile alakalı işletmelerde randımanı arttıracak ciddi yatırımlar gerçekleştirilemiyordu. 1925 yılında aşar vergisinin ilga edilmesi her ne kadar çiftçilerin daha çok üretme isteğini kamçılarmış olsa da ek düzenlemelerle desteklenmemesi yüzünden beklenen üretim artışı elde edilememiştir. Osmanlı Devleti devrinde tarım alanında çalışan gayri Müslimlerin 1923 senesindeki mübadele (değişim) ile Türkiye'den ayrılmaları, ülkeyi terk edenlerin yerlerine aynı özelliklere sahip çiftçilerin konulamaması, kalanların ise daha büyük kentlerde yaşamak istemeleri tarım ile alakalı faaliyetleri olumsuz etkilemiştir (Çokgezen vd., 2004).

Medeni Kanunun uygulanmaya başlanması ve Tatbikat yasasının 43. Maddesine dayanılarak 1926 senesinde miri toprak sistemi ilga edilmiştir. TBMM, İzmir İktisat Kongresinde verilen kararın ardından, 17 Şubat 1925 senesinde aşar vergisini kaldırmıştır. Çağın zorunluluklarının gerisinde kalmış olan, sadece batı sermayesine çalıştığı için varlığını sürdüren aşarın ilga edilmesiyle, tarım sektöründen alınan vergiler ciddi oranda düşmüş oluyordu. Arazinin gayr-i safi hâsılatı üzerinden tahsil edilen aşar vergisi, köylüyü üretimden uzaklaştırıyordu. Aynı zamanda ağır olması sebebiyle kırsal kesimdeki sermaye birikiminin önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi. Aşar vergisi gibi ilkel uygulamaların ilgası ve verginin kazanca dönüştürülmesi tarımda üretimi teşvik etmiştir. Bunun yanında vergi yükü kırsal kesimden pazara ve kente doğru kaydırılmıştır (Topuz, 2017, s. 380).

Türkiye de 1923–1931 yılları arasında çalışmalarını yürüten zahire ve hububat borsaları yer aldıkları bölgelerdeki fiyat değişikliklerini engelleyerek hem alıcının ve hem de satıcının emniyetli bir şekilde işlemlerini gerçekleştirmesine, ürünlerinin kalite ve fiyatlarının sistematik bir biçimde saptanmasına katkıda bulunmuştur. Meşrutiyet

döneminde tarım borsaları oluşturma teşebbüsleri olmuş ancak başarılı olarak nitelendirilebilecek tek örnek Konya'dır. Ticaret Borsaları Cumhuriyet ile beraber değer kazanmaya başlamış ve 1923 yılında üretim, alım ve satım ortaklık kooperatifleri tüzüğü yayımlanmıştır. Aynı zamanda bu tüzük Türkiye'nin ilk kooperatifçilik mevzuatıdır. 1924 senesinde, 1850'den bu yana uygulamada olan Ticaret-i Berriye yasasında değişiklik gerçekleştirilerek, şirketler bölümüne kooperatif şirketler de ilave edilmiş ve böylece kooperatiflere kanuni teminat sağlanmıştır. 1924 yılında İtibar-ı Zirai Birlikleri tüzüğü ile köylünün kredi problemi masaya yatırılmıştır. 1926'da Zirai Kredi Kooperatifleri Yasasıyla tarımsal krediler tekrar gözden geçirilmiştir. Bu devirde Ziraat Bankası tarım alanında büyük bir görev üstlenmiştir. Ayrıca Ziraat Bankası'na tarımsal kredi sağlama yetkisi yanında her çeşit bankacılık faaliyeti yapma yetkisi verilmiştir. Bunların yanında tarım alanında makineleşmeyi sağlamak maksadıyla 1923 yılında tarım araçlarının Ziraat Bankası aracılığıyla ithal edilmesi ve üreticiye gümrüksüz bir şekilde verilmesi sağlanmış, devlet adına buğday alım satımı yapılmaya başlanmış, göçmenlere ve ihtiyacı olan çiftçilere yemeklik ve tohumluk buğday dağıtımı yapılmıştır (Topuz, 2017, s. 381).

Türkiye bu dönemde tarımı ve çiftçiyi iyi bir duruma getirmek, tarımın gelişmesini sağlamak ve onu olumsuz etkilerden korumak maksadıyla köylülere pulluk dağıtmıştır. Bu dönemde tarımsal faaliyetlerde traktörlerden yararlanan çiftçiler korunmuştur. Zirai Donatım Kurumu, çiftçilerin tarım aleti, makine ve kimyasal gübre gereksinimlerini karşılamada büyük çaba harcamış ve halka ücretsiz fidan dağıtmıştır. Bu dönemde numune çiftlikleri açılmış, dalaman çiftliği de en büyük numune çiftliğine dönüştürülmüştür. Ankara'da Gazi Orman Çiftliği inşa edilmiştir. Hükümet buğday fiyatını dış etkilerden korumak amacıyla gerekli gördüğü vakitlerde Ziraat Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi vasıtasıyla buğday alım satım işlemleri yapmıştır. Cumhuriyet'in ilk kurulduğu senelerde, köylünün ciddi bir bölümünün topraksız olması, tarım ile alakalı faaliyetleri olumsuz etkilemekteydi. Bundan dolayı hükümet, köylüyü toprak sahibi yapmak amacıyla pek çok yasa çıkarmıştır. Bu amaca yönelik 1925 yılında çıkarılan bir yasayla; devlete ait arazilerin, elverişli bir arazi bulunmadığı takdirde de devlet eliyle arazi alınıp köylüye verilmesi sağlamıştır. İlk on seneden köylüye 1.077.526 dönüm arazi verilmiştir. Aynı zamanda toprak sahibi yapılan köylünün toprak, tohumluk, tarım araçlarından kaynaklanan borçlarının 20 senede ödenmesi kararlaştırılarak yeni

yetiştirilmeye başlanan fidanlıkların, bağların ve zeytinliklerin belirli bir vakit vergiden muaf olması sağlanmıştır (<http://ziraat.akdeniz.edu.tr/ataturk-ve-tarim/>).

Diğer yandan Cumhuriyetin ilk senelerinde Gayri Safi Milli Hâsılanın ciddi bir kısmı tarım alanında üretiliyordu. 1923 ve 1930 yılları arasında Gayri Safi Millî Hâsıla' da meydana gelen %6'lık artış bu dönemde uygulanan politikaların bir sonucu olmuştur (Topuz, 2017, s. 381-382).

Tablo 12

GSYH İçindeki Sektör Payları (%) (sabit fiyatlarla)

YIL	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	42,7	10,4	46,9
1924	47,4	8,5	44,1
1925	44,4	8,9	46,9
1926	49,6	8,6	41,8
1927	39,3	11,8	48,9
1928	42,2	10,6	47,2
1929	49,5	9	41
1930	46,5	9,9	43,6

Kaynak: TÜİK (2005). İstatistik Göstergeler 1923–2005, Ankara

Tablodan de anlaşıldığı üzere hizmet sektörünün 1923 yılı itibariyle GSYH içindeki en büyük paya sahip olduğu, bunu %42,7'lik bir oran ile tarım sektörünün, %10,4'lük bir oran ile de sanayi sektörünün takip ettiği görülmektedir. 1925'de aşar vergisinin kaldırılması tarım sektörünün GSYH içindeki payını %44.1'e, 1926'da ise %49,6'ya getirmiştir.

2.4.2.Dış Ticaret Politikası

Lozan Antlaşması'nın beraberinde getirdiği ekonomik hükümler sebebiyle, tüm yoksulluğu ve geri kalmışlığına rağmen Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 senesine kadar aşırı serbest bir dış ticaret politikası uygulamak mecburiyetinde kalmış ve bundan dolayı da etkili ve özgür bir dış ticaret politikası tatbik edememiştir. Lozan Antlaşması kararlarının son bulunduğu 1929 senesi ayrıca 1929 Dünya krizinin patlak verdiği yıl olmuş, bu da Türkiye'nin ekonomisini olumsuz olarak etkilemiştir. Fakat 1929 senesinden sonra hayata geçirilen özgür ve etkin dış iktisadi politikalar ve korumacı

önlemler ile beraber Türkiye'nin dış ticaretinde çok önemli değişimler meydana gelmiş ve Türkiye daha güçlü adımlarla ilerlemeye başlamıştır (Özkardeş, 2016, s. 25).

Cumhuriyetin ilk seneleri gerek Türkiye gerek dünya için iktisadi ve siyasi olayların epey yoğun bir şekilde yaşandığı seneler olmuştur. İzmir İktisat Kongresinin cumhuriyetin duyurulmasından önce gerçekleşmesi yeni kurulacak devletin varlığını sürdürebilmesi adına ekonominin ne kadar değerli olduğunun açık bir kanıtıdır. Lozan Anlaşması bu dönemde, dış ticaret ve iktisadi büyüme bakımından ciddi bir görev üstlenmiştir. Politik ve iktisadi özgürlüğümüzü elde ettiğimiz bu anlaşmanın neticesinde kapitülasyonlara son verilerek karasularımızda kabotaj hakkı yalnızca Türklere ait olmuştur. Deniz taşımacılığının dış ticaretteki konumu dikkate alındığında bu kararın ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine devrolan dış borç ödemelerinin 1929 senesinde başlayacak olması ve aynı sene tüm dünyayı olumsuz etkileyecek olan Büyük Buhranın ortaya çıkması sonraki senelerde takip edeceğimiz dış ticaret politikalarımızı biçimlendirmiştir. 1927 senesinde kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ve yine bu devirde özel kesimin gelişmesi amacıyla oluşturulan İş Bankası, Türkiye'nin sanayiye verdiği değerin bir göstergesidir. İki Dünya Savaşı arasındaki dönem, Türkiye'nin liberal bir ekonomi politikası yürüttüğü dönem olmuştur (Şenkardeşler, 2018, s. 110-111).

1929 senesi Türkiye'nin ithalatının ve dış ticaret açığının en fazla olduğu aynı zamanda iktisadi büyümenin de en fazla yaşandığı yıl olmuştur. Bu durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tüketim ve yatırım mallarına olan ihtiyacının çok fazla olduğu fakat daha bu malları üretebilecek sanayisinin olmamasından kaynaklanmaktadır.

1929 senesinden itibaren ithalatta yaşanan azalma ve azalmanın etkisiyle dış ticaret hacminde oluşan gerileme ithal mallarının gümrük vergilerinin %16'dan %40'a yükseltilmesinin bir sonucudur (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 49).

Tablo 13*Dış Ticaret Dengesi (000 \$)*

YIL	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET DENGESİ
1923	86,872	50,790	-36,082
1924	100,462	82,435	-18,027
1925	128,953	102,700	-26,253
1926	121,411	96,437	-24,974
1927	107,752	80,749	-27,003
1928	113,710	88,278	-15,432
1929	123,558	74,827	-48,731
1930	69,540	71,380	1,840

Kaynak: TÜİK (2005). İstatistik Göstergeler 1923–2005, Ankara.

Türkiye ekonomisi, 1927 ve 1932 seneleri dışında hiç küçülmemiştir. Bu seneler ayrıca ithalat ve ihracatta sert düşüşlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Türkiye, 1930 senesinde dönemine oranla ufak bir büyüme oranı yakalamış ve ithalatta ise en yüksek düşüş oranını görmüştür bu durum söz konusu dönem içinde Türkiye'nin ithalata dayalı bir büyüme gerçekleştirdiğini göstermektedir (Şenkardeşler, 2018, s. 112).

1929 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin ihracatı 75 milyon dolara, ithalatı ise 124 milyon dolara çıkmış ve dış ticaret açığı da 49 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle 1930'lu yılların başından sonra dışa bağımlılığı düşürmek maksadıyla dış ticareti kısıtlama politikası uygulanmıştır. Böylece 1923-1929 seneleri arasında dış ticaret açığı mevzu bahis iken 1930 ve 1931 senelerinde dış ticaret fazlası yaşanmıştır. Dış ticaretin fazla vermesi 1930 yılından 1937 senesine kadar sürmüştür. Cumhuriyetin ilk senelerinde ihraç edilen ürünlerimizin ciddi bir kısmını (%85'in üzerinde) tarım ürünleri (yaprak tütün, üzüm, pamuk, fındık, zeytinyağı, tiftik, gülyağı) meydana getirirken, ithalatta ise çoğunlukla sanayi ürünleri ile dokuma, giyim ve şeker gibi temel tüketim mallarının olduğu görülmektedir. 1923 yılında dış ticaret hacminin aşağı yukarı %37'sini ihracat oluştururken, %63'lük bölümünü de ithalat oluşturmuştur (Özdemir vd., s. 152-153).

2.4.3. Sanayileşme Politikası

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel amacı politik bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlığını da kazanmak olmuştur. Bu sebeple de hızlı bir biçimde ekonomik özgürlüğünü sağlayıcı yollara başvurmuştur. Ekonomik bağımsızlığın ancak iktisadi büyüme ile gerçekleşeceği bilincine varılmış ve iktisadi büyüme sanayileşme ile özdeşleştirilmiştir. Sanayileşmek hem Osmanlı Devleti'nin hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin idarecileri tarafından en önemli iktisadi amaç olarak belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nden bu yana merkezi idare, devletin gelişmesini sağlayacak, halkın refahını arttıracak bir yöntem olarak sanayileşmeyi kabullenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk senelerinde (1923-1932) bu amaca ulaşma vazifesi özel kesim tarafından yerine getiriliyordu (Altıparmak, 2002, s. 36).

Ekonomik büyümenin sanayileşme ile mümkün olabileceği fakat nüfusun %75'inin tarım alanında faaliyet gösterdiği bir ülkede, sanayinin ilerlemesi amacıyla gerekli olan sermaye, döviz ve işgücünü temin edecek tek sektörün de tarım olduğu biliniyordu. Bu düşünceleri desteklemek amacıyla İzmir İktisat Kongresi'nde (Eroğlu, 2007, s. 65):

- Yerli üretimin özendirilmesi ve gereksiz ithalattan imtina edilmesi gerektiği,
- Teşebbüs ve çalışma hürriyetinin esas olduğu, ancak tekelciliğe müsaade edilmeyeceği,
- Yabancı sermayeye ekonomik kalkınmaya yardımda bulunmak ve kanunlara uymak şartıyla müsaade edileceği belirtilmiştir.

Sanayide kullanılacak makinelere 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu uyarınca gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. Bu yasayla birlikte Türk sanayi sektörüne uygun şartlarda devlet arazisi tahsisi, değişik vergi muafiyetleri, taşıma ve ulaştırma indirimleri gibi imkânlar verilerek sermaye birikimine devlet katkısı sağlanmıştır. Lozan sözleşmesinin sona erdiği 1929 senesinde yeni bir gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu tarifeye birlikte tüm tarım makine, araç ve gereçlerine gümrük vergisi işletilmemiştir. Fakat yerli üretimi koruyabilmek maksadıyla bilhassa iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri ile çimento gibi bazı ithalat kalemlerine yüksek vergi oranları getirilmiştir (Kılınç Savrul vd., 2013, s. 62).

1927’de Türkiye’de bulunan işletme sayısı 65.245 iken bu işletmelerde çalışanların sayısı ise 256.855’dir. Şekil 2.3. den anlaşılacağı üzere 1927’de %3,1 oranında büyük işletme, %4,3 oranında motor kullanan işletmeler bulunmaktaydı (Parasız, 2003, s. 28-29).

Tablo 14

1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

SANAYİ DALI	ÇALIŞAN KİŞİ	İŞLETME SAYISI	10 KİŞİNİN ALTINDA	11 VE DAHA FAZLA KİŞİ	BÜYÜK İŞYERİ %
Tarım Sanayi	110480	28439	27615	824	2,9
Kimya	12345	2877	2752	125	4,3
Dokuma	48052	9353	8918	435	4,7
Maden Çıkarma	18932	556	404	152	27,3
Ağaç Ürünleri	24264	7895	7686	210	2,7
Kağıt	2792	348	279	69	198,0
Ağır Metal	3107	697	643	56	7,7
Madeni Eşya ve Makina	33866	14753	14606	146	1,0
Karma ve Çeşitleri	3044	327	292	35	10,7
TOPLAM	256855	65245	63195	2050	3,1

Kaynak: Korum, 1982, s. 68; akt. Parasız, 2003.

Sayıma dâhil olan işyerlerinde çevirici güç kullanma oranı %4.28dir. Bu da sanayinin yeterli olmadığını ve ilkel koşullara sahip olduğunu göstermektedir. Teşviklerin sanayide olumlu sonuçlar getirmemesi 1930’larda devletçilik anlayışının benimsenmesine yol açmıştır (Çandar, 2003, s. 180).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayileşme için büyük bir önem teşkil eden şeker üretiminin hayata geçirilmesi için ciddi atılımlar yapılmıştır. 5 Nisan 1925 tarihinde şeker fabrikalarının inşa edilmesi ve ayrıcalıkları hakkında yasa onaylanmıştır. Türkiye Cumhuriyetin ilk 11 senesinde toplam dört şeker fabrikası kurulmuş olup bunlar: Alpullu

Şeker Fabrikası (1926), Uşak Şeker Fabrikası (1926), Eskişehir Şeker Fabrikası (1933) ve Turhal Şeker Fabrikası'dır (1934) (Kaya vd., 2015, s. 77).

Bunlardan Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluş sermayesini Ziraat bankası, İş Bankası, Sanayi ve Maadın Bankası (Sümerbank) temin etmiştir. Türkiye 1933 senesinin sonunda, toplam üretimini her geçen sene daha fazla çoğaltarak, kendi kendine yetecek üretim seviyesine erişmiştir. Dört şeker fabrikasının karşı karşıya kaldığı sermaye sıkıntısını gidermek amacıyla 1935 yılında İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank'ın eşit hisselerle oluşturdukları Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. fabrikaların idaresini teslim almıştır (Kaya vd., 2015, s. 78).

Cumhuriyetin ilk senelerinde liberal bir ekonomi politikası uygulanmakla birlikte devletin yerli üretimi çoğaltmak amacıyla özel kesime çeşitli vergi muafiyetleri ve ucuz girdi imkânları sağladığı görülmektedir (Özkale ve Kayalica, 2008, s. 356). Cumhuriyetin ilk senelerinde yürütülen liberal politikaların yeteri kadar etkili olmaması, farklı iktisat politikası arayışlarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca önemli bir müteşebbis sınıfının ortaya çıkmaması, milletlerarası pazarlarda oluşan dalgalanmalar ve yeter seviyede alt yapının olmayışı gibi sebeplerle 1930 yılından itibaren devletin ağırlığının hissedildiği bir iktisat politikası tatbik edilmeye başlanmıştır (Palamut ve Giray, 2001, s.23).

1930 senesi Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olmuştur. 1929 Büyük Buhran sonrasında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, devletin müdahalelerde bulunduğu, korumacı politikalar tatbik edilmeye başlanmıştır. 1923 ve 1929 seneleri arasında özel kesim teşebbüslerini özendirici politikaların ülke gelişmesinde kâfi gelmediği düşünen Cumhuriyet Halk Partisi, 1931 senesinde hükümet programına devletçiliği dâhil etmiştir. Türkiye Devleti, 1930 senesinden itibaren daha kapalı bir iktisadi politika takip ederek devletçiliği benimsemiştir. 1933 senesinde oluşturulan ve 17 Nisan 1934 tarihinde onaylanarak tatbik edilmeye başlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet ekonomik hayata resmen girerek işletmeciliğe adım atmış ve böylece Türkiye çapında planlı sanayileşmeye geçilmiştir (Kaya vd., 2015, s. 78).

2.5 1929 Buhranının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

1929 Ekonomik Buhran, Türkiye'de özel girişimin esas olduğu politikaların uygulandığı bir döneme rast gelmiştir. Dünya genelinde hissedilen bu büyük bunalımın etkisi, Türkiye'de de oldukça fazla hissedilmiştir. 1929 Büyük Buhran ilk etkisini ödemeler

bilançosunda göstermiştir. Bu bağlamda ödemeler bilançosu açığı artmış, hammadde ile tarım ürünlerinin fiyatları düşmüş ve bunlara bağlı olarak da dış ticaret haddi Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir. Türk parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi, talep ve fiyatlardaki düşüş ekonomik anlamda Türkiye'nin sarsılmasına neden olmuştur (Altıparmak, 2002, s. 37).

1929 Buhranının Türkiye üzerindeki etkileri araştırıldığında, aslında birçok faktörün krizin etkilerini arttırdığı görülmektedir. Bu faktörler şu şekildedir (Tevfik, 2003, s. 34);

- Gümrük tarifelerinin yükselme endişesi ile ithalatta aşırıya gidilmesi,
- Osmanlı'ya ait dış borçların ilk taksitinin ödenecek olması,
- Bayındırlık programları devam ettiği için ithalatta artış yaşanması,
- Millileştirme çalışmaları kapsamında yürütülen faaliyetlere (Demiryolları ve Haydarpaşa Liman Tesisleri gibi) ilişkin taksit ödemelerinin bilançoya olumsuz yansımaları ve
- 1929 ekonomik buhran nedeniyle tarım ürünlerine olan talebin azalması ve tarım ürünlerinin fiyatının düşmesi ve tüm bunlara bağlı olarak ihracat gelirlerinin düşmesi ve dış ticaret açığının artmasıdır.

Çalışmanın bu bölümünde 1929 Buhranının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi “Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri”, “Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri”, “Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri” ve “1929 Ekonomik Buhranın Ülke Ekonomisi Üzerindeki Diğer Etkileri” olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır.

2.5.1. Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri

Büyük Buhran, gerek Türkiye ekonomisine gerek Türk tarım sektörüne büyük hasarlar vermiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türk tarım sektörüne olan etkisi 1929-1932 seneleri arasında şiddetli olmuş, bu yıkıcı etki 1934-1935 senelerine kadar sürmüştür. Bu dönemde Türkiye’de piyasalara açık olmayan, daha çok küçük sermaye ile kurulmuş aile işletmeleri bulunmaktaydı. Tarım ürünlerinin oldukça uygun fiyatlarla satıldığı 1923-1928 yılları arasında hem yeni işletmeler kurmak hem de eskileri daha randımanlı bir hale getirmek amacıyla yapılan yatırımlarda ciddi oranda bir artma yaşanırken, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile yapılan tüm bu yatırımlar durmuştur.

Çiftçinin yetiştirmekte olduğu ürünlerin değerinin aşırı düşmesi, köylüyü kendini geçindiremez bir hale sokmuştur. Kimi işletmeler kapanmış ve pek çok ailenin bir kısım üyeleri iş bulmak amacıyla şehir ve kasabalara gitmek mecburiyetinde kalmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016, s. 40).

Büyük Buhranın Türkiye Cumhuriyetine olan etkisi yalnızca tarım sektörüyle sınırlı kalmamış yıkıcı etkisini ekonominin tüm alanlarında hissettirmiştir. Misal olarak: tarımsal gelirlerin düşmesi çiftçiyi Ziraat Bankası'ndan ve tüccarlardan temin ettiği kredileri ve devlete olan vergi borçlarını ödeyemez hale getirmiştir. Ziraat Bankası çiftçilere sağladığı kredileri veya vergi borçlarını geri alamayınca kredisini kesmek ya da kredi alma koşullarını ağırlaştırmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu koşullar içinde çiftçi sermaye gereksinimini gidermek amacıyla tefecilere gitmekten başka yol bulamamıştır.

Bu durum da tarım sektöründeki gerilemenin hızını arttırmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016, s. 40-41).

1923 ve 1929 yılları arasında tarımsal ürün fiyatlarının azalması, tarımsal üretim amacıyla kullanılan kaynakları kısıtlayarak üretimin düşmesine neden olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 1923 ve 1929 seneleri arasında %115 oranında yükselen zirai üretim hacmini, 1930'lu yılların ortalarına dek duraklatmıştır. Büyük Buhranda en büyük yarayı tarım alanında yapılmak istenen makineleşme ve mekanizasyon reformu almıştır. Yahya Tezel'e göre, Türkiye Cumhuriyetindeki traktör sayısı 1924 yılında 500 iken 1930 senesinde 2000'e çıkmış fakat kriz döneminde Türkiye tarımında faaliyet gösteren traktör sayısı yarı yarıya düşmüştür. Tezel, yaşanan bu düşüşün yalnızca traktör eksikliğinden kaynaklanmadığını, 1929 krizinden dolayı gerekli yedek parçaların alınamaması nedeniyle işler vaziyette olanların da kullanılamaz bir hale geldiğini belirtmektedir (Tezel, 2015, s. 45).

Tablo 15*Ekonomik Kriz Döneminde Fiyat Düşüşü olan Ürünler*

YIL/ÜRÜN	ARPA	BUĞDAY	MISIR	PAMUK	ÜZÜM	AFYON
1927	100	100	100	100	100	100
1928	111,1	112,7	126,1	114,1	82	81,1
1929	108,6	103,5	117,7	101,1	83,3	104,6
1930	60,5	55,5	59,2	58,5	76	70
1931	45,7	29,9	37,1	47,8	93,3	35,3
1932	43,2	29,2	36,3	52,4	76,5	35,2
1933	29,6	29,2	35,3	39,1	36,8	31,2
1934	36,8	27,9	26,8	-	34	38,8
1935	35	39	37,9	54,5	26,6	33,7

Kaynak: (Varlık, 1980, s. 89).

Tablo 15 ‘den de anlaşılacağı üzere tarım ürünleri dünya piyasasında önemli bir değer kaybına uğramıştır. Bu değer kaybı Türkiye Ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun nedeni Türkiye’nin daha çok tarımsal ürün ile hammadde ihraç etmesinden ve sanayi mallarını ithal etmesinden ileri gelmektedir. Kriz döneminde tarımsal ürünlerin fiyatı büyük bir değer kaybına uğrasa da ithal edilen sanayi ürünlerinin fiyatı aynı oranda düşmediğinden Türkiye Ekonomisi bu buhrandan daha çok etkilenmiştir. Krizi dünya genelinde değerlendirdiğimizde krizin tarım alanında daha yavaş geliştiği ancak başta Türkiye olmak üzere tüm tarım ülkelerini daha fazla etkilediği görülmektedir (Varlık, 1980, s. 88).

1930’lu senelerin başında, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının neticesi olarak Türkiye’de tarımda köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler: kamu bankaları tarafından tarımın finansmanına katkı sağlanması, buğday fiyatını destekleme politikasının başlatılması, demiryolu yük taşıma ücretlerinin azaltılması, besi hayvanlarından alınan vergilerin düşürülmesi, devlet çiftliklerinin inşa edilmesi, kooperatifçiliğin özendirilmesi, tohumların ücretsiz şekilde çiftçilere dağıtılması, depolama tesislerinin inşa edilmesi ve tarım ile alakalı eğitim çalışmalarına değer verilmesidir (Tezel, 2015, s. 46).

2.5.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

1929 Krizi'nin ortaya çıkması neticesinde dünya piyasalarındaki tahıl ve ham madde fiyatlarının düşmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracat gelirlerini azaltmış ve bu durum en çok çiftçileri etkilenmiştir. Zira Türkiye'de yaşayan büyük çiftçiler yakıt fiyatlarının fazla, ürün fiyatlarının da düşük olması nedeniyle makineli tarımı gerçekleştiremez duruma düşmüştür. Bu dönemde Ege ve Trakya bölgesinde pek çok ekim alanı atıl bir vaziyette beklemiştir. Sanayi ve ticaret sektörlerinde de aynı problemler yaşanmıştır. Söz konusu gelişmeler Türkiye ekonomisinde bazı olumsuz etkilere neden olmuştur. Bunlar Şu Şekilde Sıralanabilir (Ezer, 2010, s. 437-438);

- Dış borç ödemeleri başka bir zamana bırakılmış ve ithalat azaltılmak mecburiyetinde bırakılmıştır.
- Türk tarım ürünlerinin fiyatı düşmüş ve ihracattan elde edilen gelirler azalmıştır.
- Türkiye gerçekleştireceği ithalatın finansmanını sağlamak amacıyla borç para temin etmede güçlükler yaşamaya başlamıştır.
- 1929 senesinde dış ticaret açığı yükselmiş, ancak 1930 yılından sonra dış ticaret açığı kontrol altına alınarak, fazlalık veren bir yapıya kavuşturulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından iktisadi gerilemenin ilk belirtileri görülür görülmez ABD tekrardan korumacı politikalarına geri dönmüştür. Türkiye ise; Büyük Buhrandan kısa bir zaman önce Lozan Antlaşması'nın özel şartları sebebiyle 5 senelik geçiş dönemi sonunda gümrük vergilerini yükseltmiştir. Böylelikle pek çok ülkenin krizin başlamasından sonra aldığı önlemleri Türkiye kriz daha başlamadan almıştır. Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına bir ön hazırlıkla girmesine karşın dış ticareti ciddi derecede olumsuz etkilenmiştir (Ezer, 2010, s. 433).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 ve 1929 seneleri arasında gerçekleşen ithalatının %50'sini tüketim malları oluştururken, yatırım malları sadece %25'lik kısmını oluşturmuştur. Bu dönemde Türk lirası üzerindeki enflasyonist baskılar hızla artmış fakat hükümet eliyle alınan önlemler neticesinde Türk Lirası'nın çok fazla değer yitirmesi engellenmiştir. Türkiye, miktar açısından daha çok ihracat yapmasına karşın fiyatların giderek düşmesinden dolayı, daha az döviz geliri elde etmiştir. 1929 yılının sonlarına doğru dış ticaret açığı 50 milyon dolara erişmiştir. Bunun yanında yabancıların sahip

olduğu kuruluşların kamulaştırılması ve yeni demir yollarının döşenmesi devletin bütçesini daha da zora sokmuştur(Ezer, 2010, s. 433-434).

Tablo 16

1928–1931 Arası Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT İLE İTHALAT ARASINDAKİ FARK
1928	173,5	223,5	-50
1929	155,2	256	-100,8
1930	151,5	147,6	3,9
1931	127,3	126,7	0,6

Kaynak: (Yaşa, 1980, s. 81).

Tablo 16 ‘te 1932–1939 dönemine ait dış ticaret dengesi verilerine bakıldığında Türkiye’nin kriz döneminde aldığı önlemleri başarı ile uyguladığı görülmektedir. Burada kriz dönemindeki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine gerçekleştiği; ihracat rakamları düşse dahi dış ticaret dengesini koruduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17*1932–1939 Arası Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL)*

YIL	İTHALAT	İHRACAT	İHRACAT İLE İTHALAT ARASINDAKİ FARK
1932	86	101	15
1933	74,7	46,2	-28,5
1934	86,8	92,1	5,3
1935	88,8	95,9	7,1
1936	92,5	117,1	24,6
1937	114,4	138	23,6
1938	149,8	144,9	-4,9
1939	118,2	127,4	9,2

Kaynak: (Yaşa, 1980, s. 86).

Tablo 17’ten anlaşıldığı üzere 1932–1937 döneminde dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Bunun en önemli nedeni ithalatın milli gelir içerisindeki payının düşmesi olmuştur. Türkiye bu nedenle 1929 ekonomik buhranın etkisi ile ulusal sanayileşme politikası izlemeye başlamıştır.

Aynı zamanda bu dönemde Türkiye’nin önemli ihraç kalemlerinden olan tarım ürünlerinin fiyatı düşmüş, dolayısıyla bu buhranın diğer ülkelerde neden olduğu kendi kendine yeterlilik veya dış ticaretin sınırlanması yönündeki uygulamaları Türkiye’ye de önemli ölçüde yansımıştır.

Bu dönemin en önemli gelişmesi dış ticaretin fazla vermesidir. İlerleyen yıllarda bu durum, takip edilen “devletçi sanayileşme politikası” için fiyatlar açısından kararlı bir ortamın oluşmasında etkili olmuştur.

Dünya ticaretinin küçüldüğü bu devirde tüm olumsuzluklara karşın Türkiye Cumhuriyeti ihracatını arttırarak ihracat gelirlerinde meydana gelen açığın bir bölümünü kapatmayı başarmıştır. Aynı zamanda Türkiye, ihraç mallarına prim vermek, bir ihraç bankası oluşturmak ve ihraç mallarında standartlaştırma sağlamak maksadıyla bazı faaliyetler yürütmüştür. Türkiye’nin iktisadi yapısının güçlü ve diğer ülkelere oranla daha basit olması nedeniyle 1929 Krizinden Avrupalı devletler kadar etkilenmemiştir. Diğer yandan 1930 yılında 1567 sayılı “*Türk Parasını Koruma Hakkında Kanun*” kabul edilerek

döviz işlemleri denetlenmeye tabi tutulmuştur. Aynı zamanda hükümete gerektiği durumlarda ithalatı kısıtlama yetkisi verilmiştir (Ezer, 2010, s. 434).

2.5.3. Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde tarıma dayalı sanayinin gelişmesi 1923 ve 1938 seneleri arasında Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşmiştir. Nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimde hayatını sürdürdüğü bu devirde, tarıma odaklı sanayi politikaları izlenerek hızlı bir kalkınma sürecinin temelleri atılmıştır. En başta dokuma ve şeker sanayi olmak üzere tarım sektörüne yapılan yatırımlar vasıtasıyla Türkiye ekonomisi hızla gelişmeye başlamıştır. Nitekim sanayi yatırımlarının hayata geçirilmesi amacıyla gerekli olan sermaye, hammadde, enerji, iş gücü, ulaşım ve pazarlama hususlarında ciddi derecede birikim kazanılmıştır (Yiğit, 2012, s. 316).

1929 yılında etkileri ortaya çıkmaya başlayan ve 1930'lu yıllara çok acı tecrübeler bırakan kriz, yabancı sermaye girişine ve özel sektörün yatırımlarına engel olunca, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendi kamu gelirlerine dayanarak sanayileşme problemini çözmeye girişmiştir. İlk önce kendi sanayi işletmelerinin kontrolü ve finansal yapılarını düzenlemek maksadıyla Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nı kurmuştur. Sanayi Ofisi, kuruluşların teşkilatlanma ve faaliyetlerini takip etmeyi, yerli hammadde kullanan sanayi dalları oluşturmayı ve Bakanlar Kurulu kararlarına uygun projeler hazırlamayı amaçlamıştır. Sanayi Kredi Bankası'nın görevleri arasında ise sanayi kuruluşlarını finanse etmek, hammadde temin etmek, ithalat yapmak ve tahvil çıkarmak vardır. 1930 senesinde sanayi sektörü için kayda değer bir gelişme de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından düzenlenen kongrelerin neticeleri olmuştur. Bu olumlu sonuçların birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeraltı ve doğal kaynaklarını işletmek ve elektrik enerjisi elde etmek maksadıyla kurulan Etibank'tır. Etibank'ın faaliyetleri önündeki güçlükleri ortadan kaldırmak için Maden Tetkik Arama Enstitüsü de kurulunca, değişik merkezleri birleştiren ve taşımacılığın kolaylaşmasını sağlayan demiryollarında, silolarda ve madencilik sektöründe önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. İktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi 1931 senesinde, özel kesim teşebbüslerinin ülke kalkınmasındaki yetersizliği karşısında, hükümet programlarına devletçiliği eklemiştir. Hazırlık ve çalışma döneminin

ardından, 1. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı 1934 senesinden sonra tatbik etmeye başlamıştır (İstanbul Sanayi Odası, 2015, s. 53).

1929 ekonomik buhranın en önemli özelliği sanayinin kar sağlamasında gerekli olan koşulların oluşmuş olmasıdır. Bunun altında yatan nedenler şu şekilde sıralanabilir (Kazgan, 2008, s. 79);

- İç ve dış ticaret haddinin sanayi açısından olumlu yönde değişmiş olması: 1927 yılından itibaren tarıma ve madene dayalı hammadde fiyatları, mamul mal fiyatları karşısında daha şiddetli bir düşüş yaşamıştır. Fakat dış ticaretin korunması, dövizde kontrol sağlanması, gümrükte alınan vergiler ve tekel fiyatlandırması gibi alınan önlemler mamul fiyatların dış dünyaya göre daha üstte tutulmuştur.
- İç ticaret haddinin sanayi açısından olumlu yönde değişmiş olması: Sanayideki karlılık üç ayrı şekilde artış sağlamıştır. Bunlar;
  - Tarımsal ya da madensel hammaddelerin işlendiği sanayilerde hammadde maliyetlerindeki düşüş,
  - İşçi ücretlerinin düşük seviyelerde tutulması ve
  - Fiyatların kırsal kesimin aleyhinde oluşması ve köylünün topraktan kopmasını sağlamasıdır.
- İthal kapasitenin azalması: Türk ekonomisinde 1932-1936 döneminde ithal kapasite dibi vurmuş ancak iş piyasası bu soruna çözüm olmuştur. Dış dünya talebindeki düşüş ihracat mallarının fiyatını azaltmış ancak ithal mallarının fiyatları aynı ölçüde düşmemiştir. Bu da ithalattaki daralmanın etkili olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Teşvik-i sanayi Kanunu da sanayinin kar sağlamasında gerekli olan koşullar açısından önem arz ettiği söylenilebilir.

Tablo 18*Üretim Değerinde Oluşan Değişim*

ÜRETİM DEĞERİ (1000 TL)	
YIL	
1932	137,948
1933	154,306
1934	182,739
1935	203,532
1936	227,248
1937	258,676
1938	276,527
1939	331,075

Kaynak: Teşvik-i Sanayi Anketleri 1987 s. 15

Tablodan da anlaşıldığı üzere 1930’larda sanayinin canı olduğu görülmektedir. Bu dönemde yalnızca üretim değil aynı zamanda sermaye birikimi de sağlanmıştır. 1932-1939 yılları arasında gayri safi üretim değeri teşvik-i sanayiye dayalı kuruluşlarda 2,4 oranında artış sağlamıştır (Kazgan, 2008, s. 81).

2.5.4. 1929 Ekonomik Buhranın Ülke Ekonomisi Üzerindeki Diğer Etkileri

Türkiye Cumhuriyetinde özel teşebbüse dayalı ekonomik politikaların yürütüldüğü devirde dünyada ortaya çıkan 1929 krizi, Türkiye’de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 1929 Krizi’nin başında hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının aşırı bir şekilde düşmesi sonucunda dış ticaret açığı hızla artmaya başlamıştı. Türk Lirası, yabancı paralar karşısında büyük bir ivmeyle değer yitiriyordu. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının neden olduğu talep ve fiyat düşüşleri, tüm ekonomik alanlarda ciddi bunalımlara neden olmuştu. Bunun yanında Türkiye, 1929 senesinde gümrükler üzerinde tam yetkili duruma gelmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmelerin sonucunda devlet ekonomik alanda görev almaya başlamıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Lirası’nın değer kaybını engellemek amacıyla “*Türk Parasının Değerini Koruma Kanununu*” yürürlüğe koymuştur, tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşü önlemek maksadıyla tarım alanına direkt olarak müdahalelerde bulunmuştur, ödemeler bilançosu açığını kapatabilmek amacıyla gümrük tarifelerini arttırmıştır, karşılıklı dış ticaret anlaşmaları gerçekleştirerek ithalatta miktar sınırlaması yapmıştır. 1929 Krizi, devleti yalnızca ekonomik alanda çalışmalar yapmak zorunda bırakmamış ayrıca liberal politikalara

duyulan güveni derinden sarsmıştır. Zira 1929 bunalımı, kapitalist Batı ülkelerini ciddi derecede olumsuz etkilerken; Rusya gibi merkezî planla idare edilen ülkelerde yıkıcı sonuçlar doğurmamıştır (Altıparmak, 2012, s. 38).

1929 Krizi'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerindeki neticeleri iktisadi ve siyasi açıdan birer dönüm noktasıdır. Krizin neden olduğu ekonomik problemlere daha ziyade tarımsal yapı içerisinde çare bulmaya çalışan Türkiye, liberal ekonomi politikasının yanında, devletin de yatırımlara iştirak etmesi ve ülke kalkınmasında etkili bir biçimde görev üstlenmesini benimsemiştir. Ancak uygulanan bu tedbirler krizin atlatılmasında yetersiz kalmış ve krizin etkileri 1932 senesine kadar artarak sürmüştür. 1929 Bunalımının siyasi olarak Türkiye'ye etkisi ise devletçilik prensibinin kabullenilmesidir. Bu senelerde özel kesimin henüz yeter seviyede sermaye ve bilgi birikimini elinde bulunduramaması devletin doğrudan ekonomiye girmesine yol açmıştır (Işık ve Duman, 2012, s. 88).

Dünya çapında büyük bir işsizlik oranına ve sert fiyat düşüşlerine neden olan Büyük Buhran Türkiye'yi yalnızca tarım ürünleri fiyatlarının dünya pazarlarında aşırı değer yitirmesiyle etkilememiş ayrıca büyük bir oranda dışa bağımlı bulunduğu sanayi ürünlerini de etkilemiştir. Aslında sanayi mallarındaki fiyat düşüşü sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları önlemlerle düşük seviyede yaşanmış, ancak bu durum, ihraç ürünleri aşırı ucuzlayan ama ithal sanayi ürünlerinde fiyatın çok fazla düşmediği Türkiye'de ciddi dış ticaret açığına neden olmuştur. Bu sebeple Türk tarım sektörü 1929 krizinden daha çok etkilenmiştir. Nitekim tarım ürünlerinin fiyatları 1929 ve 1933 yılları arasında yaklaşık olarak %60 – %70 oranında bir düşüş yaşanırken Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyatlarında %10 – %27 oranında bir azalma meydana gelmiştir (Metintaş ve Kayıran, 2016, s. 40).

BÖLÜM III

1929 EKONOMİK BUHRAN SONRASI ÇÖZÜM POLİTİKALARI

3.1. 1929 Ekonomik Buhrana Yönelik Alınan Önlemler

Türkiye'nin; 1929 dünya ekonomik bunalımından, pek çok komşu ülkeye nazaran daha az etkilendiği ifade edilse de iktisadi yapıda ve bilhassa iktisadi politikalarda birçok değişikliğe yol açmıştır. Şöyle ki; Büyük Buhran Türkiye'yi milli para değerindeki düşüşle olumsuz etkilemeye başlamış, bunu ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler takip etmiştir. Aynı zamanda ihracatın değer anlamında düşmesi de dış ticaret dengesini ciddi ölçüde bozmuştur. Dış ticaret dengesinin devamlı olarak Türkiye'nin zararına gelişmesi, iç ticaret dengesini de olumsuz etkilemiştir. Bu da tarım ürünlerindeki fiyat gerilemelerinin endüstri ürünleri fiyatlarından daha fazla gerçekleşmesine neden olmuştur. Son durum tarım üretiminde büyük düşüşler meydana getirerek Türkiye'yi pek çok açıdan zor bir durumun içine sokmuştur (Başkaya 1986, s. 64).

Tarım odaklı bir iktisadi yapının mevcut olduğu Türkiye'de dünya ekonomik bunalımından en çok zararı tarım kesimi görmüştür (Arıoba, 1982). 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye tarım sektörüne olan etkilerini değerlendiren Tuncay, bu krizin ayrıca politik bir krize de sebep olduğunu ve halkın sızlanmalarını azaltmak amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı yeni bir partinin oluşturulmasına neden olabilecek etkiler ortaya çıkardığını ileri sürmektedir (Tuncay 1993, s. 247).

Yabancı ülke paralarına nazaran ulusal paranın değer yitirmesi, iç ve dış ticaret dengelerinin Türkiye'nin sürekli zararına gelişmesi, ihracatın düşmesi, ithalatın gerilemesi ve ithalat yapısının değişmesi 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye ekonomisine olan en önemli etkileridir (Bulut, 2003, s. 87).

1929 dünya ekonomik bunalımı eskiden beri devam ettirilen iktisadi politikaların tekrardan gözden geçirilmesini mecburi kılmıştır. Büyük buhran, bir bakıma ülke idarecilerinin fikirlerinde bir radikal dönüşüm gerçekleştirerek, ekonomiye yön verme gayretlerine bir ivme kazandırmıştır. Sonuç olarak, depresyon zamanlarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam seviyesinde dengeye ulaşacağına inanılan ülkelerde bile hükümetler iktisadi ve toplumsal hayata karışma mecburiyeti hissetmişler; devalüasyon

yolunu kullanarak yükselen mal stoklarını tüketmeye; gümrük vergilerini arttırarak, ithalata kontenjan belirleyerek, ulusal malları yabancı mallara karşı korumaya; pek çok genişletici ve daraltıcı önlemlerle krizin etkilerini yok etmeye çabalamışlardır. Bu senelerde Keynes'in ekonominin eksik istihdam seviyesinde dengeye oturacağı; tam istihdamı oluşturmak amacıyla talebin yükseltilmesi gerektiğini ifade eden, bunun için devlet müdahalesini mecburi gören istihdam teorisi daha bilinmemekteydi. Zaten bilinse de Türk ekonomisine uygulanabilirliği mümkün gözükmemekteydi. Çünkü Türk Ekonomisinin gerçek problemi var olan üretim kapasitesinin tam çalıştırılması değil, verimliliği arttıramamak ve yeni kapasite oluşturamamaktı (Zarakolu, 1982, s. 92).

Türkiye'de 1929 dünya ekonomik bunalımının ortaya çıkardığı etki, farklı düzenlemelere sebep olmuştur. Bunlar genel anlamda kanuni düzenlemeler, yarı-resmi kurumların kurulması, merkez bankasının kurulması, danışma özelliği taşıyan raporların düzenlenmesi, sergilerin açılması gibi önlemlerdir. Türk Hükümeti, 1929 dünya ekonomik bunalımının doğurduğu etkileri yok etmek maksadıyla bu devirde genel iktisadi durumla alakalı farklı raporların düzenlenmesini istemiştir. Bu raporlar Şakir Kesebir Planı, K. Müller ve H. Schacht raporları ve Fransız ekonomist Charles Rist'in raporundan meydana gelmektedir. Bu raporların içeriği ekonominin o devirdeki vaziyeti ve bu vaziyetten kurtulmanın çarelerini tavsiye eden bir "*ekonomi programı*" düzenlenmesi ile alakalıdır (Tekeli ve İlkin 1981, s. 124).

Türk milli parasının değerindeki sert düşüş, 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye açısından en ciddi sonuçlarından biridir. Türk hükümeti para değerindeki bu gerilemenin önüne geçebilmek maksadıyla 1930 yılında 1567 sayılı yasayı yürürlüğe sokmuştur. "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*" gerekçesinde, "*Türk parasının değerini düşürmeye çalışanların ağır bir biçimde cezalandırılacakları*" ibaresi bulunmaktadır. Türk Lirası'nın kıymetinin korunması ile dolaylı olarak alakalı "*Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun*" da 1930 senesinde 1705 sayılı kanun adı ile yürürlüğe girmiştir. Bu devirde yapılan bir diğer yasal düzenleme ise dış ticaret ile alakalı "*Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdid veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun*" dur. Bu üç yasadaki birincisi, spekülasyon ile ilgili girişimleri kontrol altına almayı, ikincisi, ihracatçılara birtakım yaptırımlar getirmeyi, üçüncüsü de ithalatçı taciri denetim altına almayı amaçlamaktaydı. Söz konusu

düzenlemeler gelecekte gündeme gelecek olan “*Devletçi*” uygulamalara uyum sağlayacak dış ticaret denetim ile yakından ilgilidir (Başkaya, 1986, s. 89).

1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkilediği parasal alandaki problemlerin yok edilmesi amacıyla 1930 senesinde 1715 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. İlgili yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının vazifeleri şöyle belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin 1981, s. 90-110):

- Iskonto fiyatını belirlemek, para piyasasını ve para dolaşımını düzenlemek;
- Hazine işlemlerini gerçekleştirmek;
- Hükümetle beraber Türk Parasının istikrarı ile alakalı tüm önlemleri almak.

TCMB'nin kurulması ile birlikte Türk Devleti para ve kambiyo politikalarını biçimlendirmeye imkân veren önemli bir politika aracına sahip olmuş, bu da ulusal bankacılığın gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisiyle Türk parasının kıymet yitirmesinin temel sebebinin dış ticaret açığının görülmesi, Türk Hükümetini, ithal malları tüketiminin sınırlandırılması için çalışmalar yapmaya itmiştir (Tekeli ve İlkin 1981, s. 92).

Ekonomide, 1929 dünya ekonomik bunalımının doğurduğu pek çok dengesizlikleri ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak maksadıyla ileri sürülen yaklaşımlar ve tatbik edilmesi tavsiye edilen politikalar, 1929 yılı öncesi dönemden farklı olarak, devletin etkin müdahalesi ve sanayileşme konusu üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bu ise devletçiliğe giden yolun temellerini oluşturmuştur (Bulut, 2003, s. 90).

3.2. Devletçilik

Devlet, toplum olarak birlikte yaşayan insanların, aralarında düzen oluşturma ve bu düzenin korunması amacıyla belli yasa, kural ve ilkelere göre oluşturdukları tüzel bir varlıktır. Toplumun siyasal örgütlenişi olarak tanımlanan devlet uzun bir tarihsel gelişim yaşadıktan sonra çağdaş devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Devletin varlık nedeni, insanlar arasındaki düzeni temin etmektir. Bir devletin düzeni sağlama yöntemleri, onun yönetim biçimi ve başındakilerin özelliklerine değişmektedir. Devletin asıl vazifesinin bir düzen oluşturup bu düzeni devam ettirmek olduğundan, bunu gerçekleştirmek adına başvurduğu yöntemler “*devletçi*” yöntemlerdir. Toplumda dolayısıyla insanlar arasındaki düzen sadece, devletin doğrudan doğruya müdahalesi ile sağlanmaktadır. Bu açıdan devletçilik

her devlette mevcut olan bir anlayıştır. Bir devletin sosyal düzeni korumak maksadıyla yaptığı tüm müdahaleler “*devletçilik*” anlayışı içinde değerlendirilmektedir. Bu müdahalenin düzenlenmesi ve ölçüsü; zamana, şartlara, gereksinimlere ve o toplumun yapısına göre değişmektedir. Devletçilik kavramı, bilhassa 19. yüzyıldan başlayarak sistematik bir biçimde üzerinde durulmaya başlanmış, kavrama belli anlamlar yüklenilmeye çalışılmıştır. Düşünürler genel olarak devletçiliği ve devletin vazifelerini tayin ederlerken onu daha çok iktisadi bakımdan incelemişlerdir. Onlara göre devletin kendiliğinden ortaya çıkmış vazifeleri bulunmaktadır. Bunlar, ülkeyi iç ve dış tehlikelere karşı korumak, adaleti temin etmek, ülkede düzeni ve güvenliği sürdürmektir. Onlara göre bu vazifeleri ifa etmek “*devletçilik*” anlamına gelmemektedir. Onlara göre devletçilik, devlet bu alanların dışında farklı alanlara girdiğinde veya etkinliğini arttırdığında başlamaktadır. Bu yeni alan ise iktisadi hayattır. Devletin iktisadi yaşama müdahale edip, etmemesi, ederse ölçüleri günümüzdeki “*devletçilik*” anlayışını ve onun uygulamalarını tanımlamaktadır (Mumcu, 1997, s. 146-147).

Devletçilik yalnızca devletin fabrikalar açması, asayiş ve adalet alanlarına ya da iktisadi hayata müdahalesi demek değildir. Bunun haricinde devlet, siyasi, askeri, toplumsal ve kültürel alanlarda rol alan denge mekanizmasıdır. Devletçilik, çağdaş bir ulus olmak, ulusal kültüre sahip olmak, demokratik bir düzende yaşamak ve ekonomik gücü elde etmek amacıyla devletin üstlenebileceği vazifelerin tümüdür (Doğan, 2011, s. 317).

Devletçilik denildiğinde Atatürk’ün iktisadi düşünceleri ve uygulamaları aklımıza gelmektedir. Fakat devletçilik, sadece iktisadi bakımdan gücünü kullanması, ekonomi ile alakalı kuralları ve sınırları belirlemesi demek olmayıp bunların yanında politik, askeri, kültürel, sosyal ve diğer hususlarla da devletin ilgilenmesi, bunlar arasında belli bir dengeyi sağlamasıdır. Fakat tüm bunların gerçekleşebilmesi insana ve devletin mevcudiyetine bağlıdır. Devletin mevcudiyeti sınırları tayin edilmiş ülke denilen bir toprak parçasına, bu toprak üzerinde hayatlarını sürdüren insan topluluğuna, bu topluluğun meydana getirdiği politik örgüte ve o politik örgütün buyurma gücüne bağlıdır. Devletteki; hudutları dışındaki başka hiçbir kuvvetten emir almayan ve devlet hudutları dâhilindeki tüm diğer kuvvetlere buyurabilen bu üstün buyurma gücüne, “*egemenlik*” adı verilmektedir. İşte devlet öteki siyasi örgütlenme çeşitlerinden öncelikle bu özelliği ile ayrılmaktadır (Yüksek Öğretim Kurumu, 1986, s. 68).

Devletçilik (Etatizm) köken olarak batı çıkışıdır. Liberalliğe bir tepki olarak doğmuştur. Liberal bir devlette, devletin vazife ve yetkileri çok kısıtlıdır. Bireysel girişimciliği esas alan Fransız düşünürleri, devletin vazifelerini olumsuz açıdan inceleyerek, en az müdahale eden devleti, en ideal devlet olarak tanımlamışlardır. Bu düşünürlere göre devlet, kötü bir sanatkâr ve kötü bir tacirdir. Devletin; vazifesini, kişiye müdahale etmeyerek ifa ettiği düşüncesindedirler. İngiliz liberalleri ise, devletin görevine olumlu bakımdan ele alarak, devlete iç ve dış güvenlik, hak ve hukuka uygunluğun temin edilmesi ve vergi toplama gibi vazifeler de yüklemişlerdir. Bugün her devlette ülke hudutlarının korunması, adaletin ve güvenliğin temin edilip devam ettirilmesi, devletin esas vazifeleri arasındadır. Bu görevler, devletin mevcudiyetinin temel sebepleri de olduğundan, bunların gerçekleştirilmesi tam bir devletçilik anlayışı sayılmamaktadır. Devlet bu vazifelerinin haricinde, bilhassa siyasal, iktisadi, kültürel ve diğer sosyal konularda ağırlığını koyarsa, işe o zaman devletçilik uygulaması başlamış olmaktadır (Dinç, 2008, s. 4).

Batıda Endüstri Devrimi ile beraber büyük bir ivme kazanan sosyal değişimler ve gelişmeler, kamu hizmetlerinin yaygınlaşmasına ve çoğalmasına neden olmuş, bu da devlet müdahalesini zorunlu kılmıştır. Günümüzün devletleri 19. yüzyıla kıyasla daha müdahaleci bir yapıdadırlar. Toplum için gerekli ve yararlı hizmetler yerine getirmekle vazifeli devrimizin devletleri, geleneksel kamu hizmetleri ve çalışmalarının çok ötesinde toplum çıkarına çok daha kapsamlı hizmetler gerçekleştirmekle yükümlü olmuşlardır. Bu anlayış devletin iktisadi, kültürel ve toplumsal alanlarda müdahalesini zorunlu kılmış ve müşterek gereksinimleri kendi eliyle karşılamaya yönlendirmiştir. Gelişmiş ülkelerde iktisadi alana devlet müdahalesi; “*ücretler ve çalışma koşulları*”, “*işsizliğin azaltılması*”, “*dış ticaret ve ödemeler dengesi*” ve bazı durumlarda da “*gelişme hızı*” gibi alanları kapsamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise, devlet müdahaleleri daha kapsamlı olmaktadır. Günümüzde toplum işlerinde iktisadi konuların ön plana geçmesi, ekonomik sorunları devletin doğal sorunları haline getirerek devleti buna göre örgütlenmeye kuruluşlarını bu sorunları çözmek için bir araya getirmeye zorlamıştır. Bu sebeple de devletçilik, daha ziyade ekonomik içerikli tarafla algılanmaya başlanmıştır (Dinç, 2008, s. 5).

Devlet, en sade tanımıyla “halk, ülke, egemenlik ve ülkü birliği unsurlarının bir araya gelmesiyle meydana gelen bir varlık, belli hudutlar dâhilinde toprağı olan, ülkü birliği etrafında bir araya gelen insanların özgür bir yönetim altında teşkilatlanmasıdır”. Devlet, insanoğlunun tarih süresince ortaya koyduğu en önemli siyasal teşkilatlanma

modelidir. Devlet kavramı öteki kavramlara kaynaklık yapan, onlara mana ve ruh katan bir özellik bulundurmaktadır (Arı, 2010, s. 37).

Devletçilik ise, bir devletin sosyal düzeni gerçekleştirmek adına başvurduğu müdahalelerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte devletin ülkenin emniyetini sağlama, vatandaşları hürriyet, eşitlik, adalet, refah ve huzur içinde yaşatma gibi yönetsel görevlerinin yanında, bayındırlık, sağlık, tarım, ticaret, sanayi, eğitim ve ekonomik alanlardaki problemleri gidermek gibi yürütme vazifeleri de bulunmaktadır (Özgen, 1997, s. 78).

Devletin ülkeyi iç ve dış tehlikelerden uzak tutmak, adaleti oluşturmak, toplumda düzen ve güvenlik tesis ederek bunu korumak gibi kendiliğinden ortaya çıkmış bazı doğal vazifeleri bulunmaktadır. Bu görevler bazı görüşlere göre devletçilik sayılmakla birlikte gerçekte devletçilik, onun ekonomiye el atması ve iktisadi yaşama karışmasıyla başlamıştır. Atatürk'ün devletçilik anlayışının özünde onun ekonomik düşünceleri, kararları ve politikaları yatmaktadır. Atatürk, devletçiliği sosyal hukuk devleti anlayışının bir türevi olarak görmüştür. Sosyal hukuk devleti hakkında ise şu yorumu yapmaktaydı: *“Devlet, tüm vatandaşların hangi sanayi ve meslek dalında çalışırsa çalışsın, devrimizdeki gelişmelerin gerektirdiği oranda başarılı olmalarıyla yakından alakalıdır. Bundan dolayıdır ki, vatandaşların eğitim, öğretim ve sağlığı ile yakından ilgilenmek mecburiyetindedir, yakından ilgilenmelidir”*. Fakat Atatürk'ün sosyal devlet anlayışında devlet ve kişinin vazife ve mesuliyet alanları da farklıydı. Aynı zamanda devletin kişinin önüne geçmesi bilhassa iktisadi alanda devletin kişiye mani olmaması demokrasinin en temel prensibiydi. Ayrıca Atatürk, devletin ekonomiye karışmasını da demokratik sınırlar içinde uygun görmekteydi (Tezcan, 1996, s. 50-52).

Türkiye'nin iktisadi, toplumsal ve kültürel olarak hızla gelişmesinin ve modernleşmesinin sağlanmasının gerekliliği, Atatürk'ü, Milli Mücadele'nin başından beri Türkiye'ye has bir devletçiliğe yöneltmiştir. Daha 1 Mart 1922 yılında devletçiliği anlatan Atatürk, *“İktisat politikamızın en önemli amaçlarından biri de; toplumun genel menfaatlerini direkt olarak ilgilendirecek kuruluşlar ile iktisadi alandaki işletmeleri parasal ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun bir şekilde kamulaştırmaktır.”* cümlesiyle devletin iktisadi alandaki görevinin ne olması gerektiğini açıkça belirtmiştir (Kocatürk, 1999, s. 305).

Ancak uygulama 1930'lu senelerin başına kadar, İzmir'de 1923 yılında Türkiye İktisat Kongresinde belirlenen iktisadi esaslar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Buna göre;

devlet direkt üretici sıfatıyla ekonomik alana müdahale etmeyecek, kişisel girişimin önderliğinde Türkiye'nin gelişmesi desteklenecekti. Bunun yanında yabancıların sahip olduğu ve toplumun genelinin çıkarını gerektiren kurum ve kuruluşlarda ulusal işletme ve girişimlere dönüştürülecekti. Kısacası, devlet 1930'lu senelere kadar devletçilik yerine, millileştirme politikası yürütmüş, üretici olarak ekonominin içinde yer almamıştır. Bu konuları, Türk yurttaşlarının oluşturdukları işletmelere bırakmıştır. Bu devir, devletçiliğe geçişin hazırlık seneleri olmuştur. Fakat bazı iç ve dış olaylar, mevcut uygulama ile Türkiye'nin arzu edilen seviyede gelişme sağlamadığını işaret ettiğinden, devletin iktisadi hayata doğrudan katılması bir zorunluluk olmuştur (İnan, 1978, s. Eroğlu,1981).

3.3 Kriz ve Dış Ticaret Açığı

Dünya ekonomik bunalımı,1929 senesinin Ekim ayında Amerika'da borsanın çökmesi ile başlamıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımı ilk önce Amerika ve Güney Amerika'yı daha sonra tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Krizin olumsuz etkileri 10 sene sürmüştür. 1929 dünya ekonomik bunalımı, tarım ürünleri fiyatlarının yarı yarıya, dünya üretiminin de% 42 oranında gerilemesine neden olmuştur. Dünya ticaret hacmi ise % 65 oranında küçülmüştür. 1930 senesinde2 milyar olan dünya nüfusunda 50 milyon kişi işlerinden olmuştur. Kısacası1929 dünya ekonomik bunalımı insanlık tarihini etkileyen en büyük kriz olmuştur (Nezihi, 1930, s. 23).

Tablo 19*Yıllar Bazında Dış Ticaret Verileri*

YIL	İHRACAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ DEĞER '000\$	DİŞ TİCARET HACMİ DEĞER '000\$	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI %
	DEĞER/DEĞİŞİM '000\$	%	DEĞER/DEĞİŞİM '000\$	%			
1923	50790	-	86872	-	-36082	137662	58,5
1924	82435	62,3	100462	15,6	-18027	182897	82,1
1925	102700	24,6	128953	28,4	-26253	231653	79,6
1926	96437	-6,1	121410	-5,8	-24974	217848	79,4
1927	80749	-16,3	107752	-11,3	-27003	188501	74,9
1928	88278	9,3	113710	5,5	-25432	201988	77,6
1929	74827	-15,2	123558	8,7	-48731	198385	60,6
1930	71380	-4,6	69540	-43,7	1840	140920	102,6
1931	60226	-15,6	59935	-13,8	291	120161	100,5
1932	47972	-20,3	40718	-32,1	7254	88690	117,8
1933	58065	21	45091	10,7	12974	103156	128,8
1934	73007	25,7	68761	52,5	4246	141768	106,2
1935	76232	4,4	70635	2,7	5597	146867	107,9
1936	93670	22,9	73619	4,2	20051	167289	127,2
1937	109225	16,6	90540	23	18685	199765	120,6
1938	115019	5,3	118899	31,3	-3890	233918	96,7
1939	99647	-13,4	92498	-22,2	7149	192145	107,7
1940	80904	-18,8	50035	-45,9	30869	130939	161,7
1941	91056	12,5	55349	10,6	35707	146405	164,5
1942	126115	38,5	112879	103,9	13236	238994	11,7
1943	196734	56	155340	37,6	41394	352074	126,6
1944	177952	-9,5	126230	-18,7	51722	304182	141

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr> (24.01.2019), s.1

Yukarıda yer alan tablo 16'da 1923-1944 dönemine ait Türkiye dış ticaret verileri yer almaktadır. Tabloya göre bilhassa 1929 yılından sonra ihracat ve ithalatta önemli düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra dış ticaret hacminin de 1929 yılı sonrasında düştüğü ve ithalattaki düşüşün ihracatın ithalatı karşılama oranını artırdığı görülmektedir.

Türkiye krizden olumsuz etkilenmiş, 1930 senesinden nominal millî gelir % 24 oranında düşmüştür. Aynı sene dış ticaret açığı da artmıştır. Türkiye 1930lu yıllardan itibaren bu krizin olumsuz etkilerini, dış ticarete Kliring ve takas sistemi tatbik ederek ve devletçilik ilkesini benimseyerek geçiştirmeye çalışmıştır. Kliring sisteminin esası, ihracat yapacağınız ülkeden ithalat yapma şartı ile bir anlaşma yapmaktır. Türkiye o senelerde başta Almanya olmak üzere pek çok ülke ile Kliring anlaşması gerçekleştirmiştir. Ayrıca ihraç mallarının kalitesine ve standardizasyonuna önem

verilmiştir. Kalite kontrolü amacıyla 1934 senesinde Türk ofis oluşturulmuştur. Sonuçta 1930 sonrası senelerde Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. Öz tüketimin yaygın olmasında gıda ithalatının düşük kalmasına yol açmıştır (Korkmaz, 2015).

Tablo 20

Dünya Buhranından Sonra Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi

YIL	MİLYON DOLAR
1929	-48
1930	-1,8
1931	0,3
1932	7,2
1933	13
1934	4,2
1935	5,6
1936	20,1
1937	18,7
1938	-3,9

Kaynak: Korkmaz, 2015.

Tüm bu bilgiler ışında 1929 yılına ilişkin en önemli gelişmenin ithalatta yaşandığı söylenebilir. İthalattaki değer ve miktarın artmasındaki temel neden, 1929 Ağustos ayı ile birlikte Gümrük vergisinde artış yaşanacağına dair çıkan haberler olmuştur. Haberin duyulmasının ardından parası olanlar, vergiler artmadan önce ithalat mallarını edinerek büyük bir kazanç elde etmek istemiştir. Ancak ekonomik kriz, tüm bu hesapların değişmesine neden olmuştur. Çünkü kriz ile birlikte ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan düşük gelirlerin satın alma gücü zayıflamış ve ithal mallarına olan talep azalmıştır. Dolayısıyla ithal mallar satılmadığı için tüccarların elinde önemli bir stok oluşmuştur (Saka, 1933, s. 31).

Türkiye bu dönem dışarıdan mal alacak yeterli kaynağa sahip olmadığı gibi fiyatlardaki düşüş nedeniyle dışarıya mal ihraç ederken de büyük sıkıntılar yaşamıştır. Tüm dünyayı derinden etkileyen 1929 Ekonomik Krizi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş ancak krizden önceki yıllarda alınan bazı önlemler krizin etkisini hafifletici rol üstlenmiştir. Krizin ardından ithalatın daralması bir zorunluluk olmuş ancak fiyat düşüşleri ihracatın artmasına karşın istenilen hedefe varılmasında engel teşkil etmiştir. Kriz devam ettiği sürece Türkiye denk bütçe anlayışını benimseye devam etmiştir. Denk bütçe anlayışına göre bir ülkenin ihracatı ithalatını karşılamalıdır. Farklı bir ifade ile denk bütçe ülkenin ithalatını ihracatına göre yapması anlamına gelmektedir. Ekonomide

istikrarın sağlanabilmesi için denk bütçe anlayışının benimsenmesi önem arz etmektedir. Türkiye’de 1930 yılına gelindiğinde hala bir Merkez Bankası kurulmamış olması, Türk parasının dışarıya karşı değerinin korunmasında sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle para istikrarının sağlanabilmesi için Türk parasının ülke dışına çıkması yasaklanmış ve ülke parası yasa kapsamında koruma altına alınmıştır (Sayar, 2000, s. 233).

1929 Ekonomik Buhranın ardından 1931 yılına dek ekonomik anlamda birçok önlem alınmıştır. Bu önlemlerin önemli bir bölümü tam anlamıyla devletçilikten ve müdahalecilikten yoksundu. Sadece mevcut politikaların geliştirilmesi ve korunmasına yönelik politikalar uygulanıyordu. Bu nedenle güç sahibi olanlar bunu en kolay şekilde sergileyebiliyorlardı. Devlet sadece gerek gördüğünde bazı sektörler üzerinde koruyucu bir tavır alıyordu. Ancak 1931 yılına gelindiğinde uluslararası ticarete önem verilmeye başlanmış ve korumacı bir model için gerekli olan ne varsa önemli ölçüde sağlanmıştır (Boratav, 1993, s. 54).

Dış ticaret açığı, 1929 ekonomik buhranın başlarında artmaya başlamış olsa da tarım ürünlerinin fiyatlarındaki önemli düşüş dış ticaret açığındaki artışı hızlandırmıştır. Dolayısıyla fiyatlar hızla düşmeye devam ederken bir yandan da Türk Lirası değer kaybetmiştir. Dönemin hükümeti Türk Lirasına karşı duyarlı yaklaşmış ve yaptığı müdahaleler neticesinde istenilen istikrarı sağlamıştır (Şahin, 1998, s. 54).

Türkiye, 1929 Ekonomik Kriz ile birlikte çok kısa sürede dış ülkelere bağımlı olan bir ülke konumuna gelmiştir. Bunun en önemli nedeni tarıma dayalı ihracat yapması ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki ani düşüş olmuştur.

Türkiye, dış ticaret açığı vermemek için ithalat mallarına karşılık tarımsal ürün vermek istemiş, bu durum ihracattaki düşüşün bir nebze yavaşlamasını sağlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 210).

3.4 Dış Ticaret Rejiminde Reformlar ve Para Kambiyo

1929 ekonomik buhran sonrasında Osmanlı’dan miras kalan dış ticaret kurumları ve para kambiyo, hem dünya çapında yaşanan bunalımlar hem de ülke içindeki karışıklıklar nedeniyle ortaya çıkan deflasyon sonucu tasfiye olmuştur. Bu durum karşısında alınan önlemler aşağıdaki gibidir (Kazgan, 2008: 65);

- 1924 yılında faaliyette olan yabancı sermayeli 23 bankanın büyük bir bölümü kapanmış ve 1933 yılında sadece 10 banka faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bu nedenle 1923–1929 yılları arasında 34, 1930-1935 yılları arasında ise 5 adet milli banka kurulmuştur.
- Türkiye kendi emisyon bankasını 1930 yılında “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası” adı altında kurmuştur.
- Kambiyo, faiz haddi ve dış ticaret denetlenmeye başlamıştır.

3.5 Vergi Düzenlemeleri ve Gümrük Tarifesi

Türkiye, 1923 yılında imzaladığı Lozan Ticaret Sözleşmesi ile sözleşmeye dâhil olan ülkelerde mevcut olan vergileri bazı mallarda beş yıl süre ile 12 kattan 9 kata kadar indireceğini belirtmiştir (Tezel, 1994, s. 160).

1925 tarihinde Aşar Vergisi kaldırılmış bu nedenle devletin önemli bir gelir kaynağı yok olmuştur. Öte yandan ülkede kapitülasyonların kaldırılması olumlu olsa da Osmanlı'nın borcunu ödemesi için gerekli olan uzun vadeli kredi kullanmaması nedeniyle alt yapı yatırımları ve millileştirme politikalarının uygulanması için farklı kaynaklara gereksinim duyulmuştur. Bunu için 1926 tarihinde yeni vergiler yürürlüğe girmiş, mevcut vergilerin ise oranları arttırılmıştır. Bu vergiler sayesinde devlet gelirlerinde yaklaşık % 50 oranında artış sağlanmıştır (Kazgan, 2006, s. 64).

Hükümet 1929 ekonomik kriz sonrası savaş yıllarında ortaya çıkan ekonomik buhran yaralarını sarabilmek adına vergileri çeşitlendirmiştir. Bu bağlamda 1929'da Gümrük Tarifesi ve İthalat Genel Tarifesi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun çerçevesinde %23 oranın gelir artışı sağlanmıştır (Parasız, 1998, s. 44).

Arazi Vergisi Kanunu 1931 tarihinde İl Özel İdaresi Vergisi olarak değiştirilmiştir. Buna göre vergi oranı arazinin iratlı ya da iratsız olmasına bağlı olarak değişmiştir. Aynı tarihte safi gelirin %12'si olan Bina Vergisi Kanunu ile Muamele Vergisi yürürlüğe girmiştir (Tezel, 1994, s. 163).

3.6. Sanayileşme Planları

Çalışmanın bu bölümünde Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'na yer verilmektedir.

3.6.1 Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı

Devletçi politikaların tatbik edildiği 1930 ve 1938 seneleri arasında, Türkiye’de ayrıca ilk planlı kalkınma denemesine girişilmiştir. 1931 ve 1933 seneleri arasında oluşturulan ve 1934 yılında uygulanmaya başlanılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BYSP), Türkiye’nin ilk planlı kalkınma deneyimidir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanmaya başlanmasının sebepleri aşağıda verilmektedir (İlkin, 1988, s. 274-275):

- 1929 dünya ekonomik bunalımı neticesinde kapitalist ülkelerde ortaya çıkan problemler,
- 1929 dünya ekonomik bunalımı sebebiyle tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan aşırı gerilemeler,
- Lozan Antlaşması’nın devlet gelirlerini bağlayıcı ve zayıflatıcı hükümleri,
- İzmir İktisat Kongresi’nde onaylanan özel sektöre yönelik politikaların uygulanamaması,
- Büyük sanayi ülkelerinin, ekonomisi tarıma bağlı ülkeleri hammadde üreticisi olarak bırakarak piyasalarına hâkim olmak istemesi, □ Türkiye’de döviz gelirlerinin çok düşük olmasıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Cumhuriyetçi kadroların sanayileşme politikasına yönelik gerçekleştirdiği önemli bir değişikliğin simgesi olmuştur. Bu değerli değişiklik; krizin etkilerinin hissedildiği 1929 ve 1933 yılları arasında Türkiye’de endüstrileşmenin kısa bir süre içinde hızlandırılmasının gerektiği fakat bunun özel girişimi ile gerçekleştirilemeyeceğinin bilincine varılmasıyla beraber, endüstride sermaye birikiminin hızlandırılması amacıyla devlet yatırımcılığı ve işletmeciliğinin temel politika olarak belirlenmesidir (Tezel, 1993, s. 12).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 15 üretim dalının 1932 senesinden başlayarak incelemesini ve problemlerini ayrıca 1938 senesine kadar oluşturulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ve kuruluş yeri analizlerini içinde bulundurmaktadır (Eroğlu, 2007, s. 70). Bu plan, dokuma, maden işleme, selüloz kâğıt, cam, çimento ve kimya sanayilerini ilgilendiren bir sınaî yatırım programı biçimindedir (Yetim, 2008, s. 21).

Plan doğrultusunda 20 fabrika inşa edilmiş ayrıca bu fabrikaların hammadde ve işgücüne yakın olmasına dikkat edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sonunda inşa edilen fabrikaların bazıları aşağıda verilmektedir (Alper ve Balaban, 2013: 14-15):

- Keçiborlu Kükürt Fabrikası 1934
- Zonguldak Sömikok Fabrikası 1935
- İstanbul Şişe Cam Fabrikası 1935
- Isparta Gülyağı Fabrikası 1935
- İzmit Kâğıt Fabrikası 1936
- Karabük Demir-Çelik Fabrikası 1938

3.6.2. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın muvaffakiyeti üzerine 1938 senesinden itibaren tatbik edilmek üzere İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlık çalışmalarına girişilmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel amacı da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile aynıdır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında ithal ikameci bir politika yürütülmüş ve temel tüketim mallarının yurtiçinde üretilmesi amaçlanmıştır. Fakat bu planın Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından farklı bir tarafı da mevcuttur. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında ayrıca hammaddesi Türkiye'de fazla bulunan ancak sermaye yetersizliği sebebiyle üretime katılamayan hammaddelerin ülke dışına ihraç edilmesi ve böylece döviz kazançlarının arttırılması da hedeflenmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından ayıran bir diğer fark, ağır sanayiye öncelik verilmesidir. Bununla beraber, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı devrinde başlatılan un, şeker, tekstil gibi temel tüketim mallarının üretilmesine yönelik yatırımlarında sürdürülmesi kararlaştırılmıştır (Güney vd., 2012, s. 219).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında Birinci plana kıyasla daha fazla sermayeye ve daha gelişmiş teknolojiye gereksinim duyulmuştur. Planda elektrik üretimi, madencilik ve liman inşası gibi yatırımlar öncelikli bir şekilde tayin edilmiştir (Alper ve Balaban, 2013, s. 15). Birinci plandan çok daha detaylı olan bu planın 1938-1944 seneleri arasında tatbik edilmesi planlanmış, ancak 1939 senesinde İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle yarım kalmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yerine 1939 senesinde "İktisadi Savunma Planı" uygulanmaya başlanmıştır (Güney vd., 2012, s. 216).

3.7 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

Türk parasının kıymet yitirmesine ve tarım ürünleri fiyatlarında ani gerilemeye sebep olan 1929 dünya ekonomik bunalımı karşısında devletçi iktisadi modele geçme kararı alan Türkiye, (Boratav, 2006, s. 64-143) 4 Aralık 1929 tarihinde yerli malı kullanımı hakkındaki 688 sayılı yasanın uygulanmasını denetleme, devlet kurumlarının ülke dışından mal alımını durdurma, her alanda yerli malı kullanımını özendirme yoluna gitmiş ve 14 Aralık 1929 tarihinde de TBMM Başkanı Kazım Özalp başkanlığında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in himayesinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni oluşturmuştur. Genel merkezi Ankara'da bulunan cemiyetin azaları, TBMM Başkanı Kâzım Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan vekili Trabzon Milletvekili Hasan (Saka), Sinop Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Erzincan Milletvekili Saffet (Arıkan), Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), İzmir Milletvekili ve İş Bankası Genel Müdürü Celal (Bayar), Kırklareli Milletvekili ve Himaye-i Etfal Başkanı Dr. Fuat (Umay), İzmir Milletvekili Rahmi (Köken), Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet (Atabinen), Aksaray Milletvekili Besim (Atalay), Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü ve Emlâk Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Bey'lerdir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin esas amaçları aşağıda verilmektedir (Tekeli ve İlkin 1981, s. 93):

- Halkı savurganlık ile mücadeleye, tutumlu ve ölçülü yaşamaya alıştırmak,
- Halka yerli malları tanıtarak sevdirmek ve bu malların kullanılmasını sağlamak,
- Yerli malların çeşidini arttırmak, kalite açısından yabancı mallar düzeyine getirerek fiyatlarını ucuzlatmak,
- Yerli malların arzını arttırmaktır

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti pek çok alanda faaliyetler yürütmüştür. Aşağıda bunların bazıları verilmektedir (Balta, 2018):

- Ulusal endüstri kurumlarını ve onların eserlerini ülkede ticaret ile uğraşan kişilere tanıtmak ve reklamını yapmak,
- Yerli malları tanıtmak maksadıyla sergiler açmak,
- Yerli mal üretiminin ve tasarrufun yararlarını göstermek amacıyla yerli mal ve tasarruf haftaları düzenlemek,

- Yabancı ülkelerin gerçekleştirdiği sergilere yerli mallarımızın iştirak etmesini sağlamak ve yerli malların vasıtalarını iyileştirmeye çalışmak,
- Ulusal endüstri ve ziraat kongreleri tertiplemek,
- Geniş ölçüde ulusal ekonomi ve tasarruf yayını yapmak

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1.Araştırma Sonuçları

1929 Krizi'nin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki iktisadi ve siyasi neticeleri tam bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bu bağlamda krizin neden olduğu ekonomik problemlere karşı daha ziyade tarımsal yapı içerisinde çare bulmaya çalışmış ve liberal ekonomi politikasının yanında devletin de yatırımlara iştirak etmesi ve ülke kalkınmasında etkili bir biçimde görev üstlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak uygulanan bu tedbirler krizin atlatılmasında yetersiz kalmış ve krizin etkileri 1932 senesine kadar artarak devam etmiştir. 1929 Bunalımının siyasi anlamdaki etkisi ise devletçilik prensibinin kabullenilmesi şeklinde görülmüştür. Bu senelerde özel kesimin henüz yeter seviyede sermaye ve bilgi birikimini elinde bulundurmaması devletin doğrudan ekonomiye girmesine yol açmıştır.

Dünya ticaretinin küçüldüğü bu devirde tüm olumsuzluklara karşın Türkiye Cumhuriyeti ihracatını arttırarak ihracat gelirlerinde meydana gelen açığın bir bölümünü kapatmayı başarmıştır. Aynı zamanda Türkiye, ihraç mallarına prim vermek, bir ihraç bankası oluşturmak ve ihraç mallarında standartlaştırma sağlamak maksadıyla bazı faaliyetler yürütmüştür. Türkiye'nin iktisadi yapısının güçlü ve diğer ülkelere oranla daha basit olması nedeniyle 1929 Krizinden Avrupalı devletler kadar etkilenmemiştir.

Türkiye'nin 1929 dünya ekonomik bunalımından, pek çok komşu ülkeye nazaran daha az etkilendiği ifade edilse de iktisadi yapıda ve bilhassa iktisadi politikalarda birçok değişikliğin yaşandığı görülmektedir. Büyük Buhran Türkiye'yi milli para değerindeki düşüşle olumsuz etkilemeye başlamış, bunu ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler takip etmiştir. Aynı zamanda ihracatın değer anlamında düşmesi de dış ticaret dengesini ciddi ölçüde bozmuştur. Dış ticaret dengesinin devamlı olarak Türkiye'nin zararına gelişmesi, iç ticaret dengesini de olumsuz etkilemiştir. Bu da tarım ürünlerindeki fiyat gerilemelerinin endüstri ürünleri fiyatlarından daha fazla gerçekleşmesine neden

olmuştur. Son durum tarım üretiminde büyük düşüşler meydana getirerek Türkiye'yi pek çok açıdan zor bir durumun içine sokmuştur.

Dolayısıyla Türkiye 1929 Ekonomik Buhranın etkisinden kurtulabilmek için eskiden beri devam ettirdiği iktisadi politikaları yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Büyük buhran, bir bakıma ülke idarecilerinin fikirlerinde bir radikal dönüşüm gerçekleştirilerek, ekonomiye yön verme gayretlerine bir ivme kazandırmıştır.

Türkiye'de 1929 dünya ekonomik bunalımının ortaya çıkardığı etki, farklı düzenlemelere sebep olmuştur. Bunlar genel anlamda kanuni düzenlemeler, yarı-resmi kurumların kurulması, merkez bankasının kurulması, danışma özelliği taşıyan raporların düzenlenmesi, sergilerin açılması gibi önlemlerdir.

1929 dünya ekonomik bunalımının ekonomide doğurduğu pek çok dengesizliklerin ve olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla ileri sürülen yaklaşımlar ve tatbik edilmesi tavsiye edilen politikalar, 1929 yılı öncesi dönemden farklı olarak, devletin etkin müdahalesi ve sanayileşme konusu üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bu da devletçiliğin temellerinin atılmasına neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmet G. S., (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aiginger, K., (2009). *A Comparison of The Current Crisis with the Great Depression as regards Theirs Depth and the Policy Responses:*
<http://www.oecd.org/dataoecd/16/14/43734645.pdf> , Erişim Tarihleri: 10.03.2019.
- Altıparmak, A. (2002). *Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi. Erciyes Üniversitesi İktisat Bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13.
- Anbar, A. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800/1914*. Maliye Finans Yazıları, Sayı: 84.
- Apak, S., Aytaç, A. (2009). *Küresel Krizler: Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*. İstanbul: Avcıol Yayınları.
- Arı, K. (2010). *Türk Devrim Tarihi-1*. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.
- Arıoba, Ç. (1982). *Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Cumhuriyet'in Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 513.
- Armaoğlu, F. (1987). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914–1980*. Ankara: Timaş Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1995). *Yirminci Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*. Ankara: Timaş Yayınları.
- Atatürk ve Tarım. Erişim <http://ziraat.akdeniz.edu.tr/ataturk-ve-tarim/> Erişim Tarihi: 14.10.2018 Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi,.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam 1884-1938*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 14. Baskı, Cilt:1.
- Balta, A. (2018). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. Erişim <https://tarihnedio.com/milliiktisat-ve-tasarruf-cemiyeti/> Erişim Tarihi: 05.01.2019.
- Başkaya, F. (1986). *Türkiye Ekonomisinde iki Bunalım Dönemi-Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Beaud, M. (2003). *Kapitalizmin Tarihi*. Ankara: Yordam Kitap.

- Bernanke, B. S. (1995) *The Macroeconomics of the Great Depression: A Comparative Approach*. Journal of Money Credit and Banking Lecture, Vol. 27, No. 1, The Ohio State University Press.
- Boratav, K. (1993). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 4. Baskı.
- Buluş, A. (2012). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Bulut, M. (2003). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş*. Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 26.
- Cecchetti, S. G. (1992). *The Stock Market Crash of 1929*. Department of Economics, Ohio State University.
- Cillov, H. (1962). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Nadir Kitap.
- Conklin, J. G. (1995). *From GA TT to The World Trade Organization: Prospects for a Rule-Integrity Regime*. (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), International Political Economy: State Market Relations in The Global Order, Lynne Rienner Publishers, USA.
- Çandar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çokgezen, M., Genç, H., Koraltürk, Murat. (2004). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İş dünyasının Profili*. İktisat İşletme ve Finans.
- Davis J. S. (1975). *The World Between The Wars 1919-.1939: An Economist's View*, John Hopkins. London: University Press.
- Dinç, S. (2008). *Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Devletçilik İlkesi*. Çukurova Üniversitesi.
- Doğan, O. (2011). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi XIX.-XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi*. Ankara: Okutman Yayıncılık, 3. Baskı.
- Durhan, İ. (2002). *1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları*. Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜEHFD), Cilt: 6.
- Eigner, P. & Umlauf, T. S. (2014). *The Great Depression (s) of 1929-1933 and 2007-2009? Parallels, Differences and Policy Lessons*. Parallels,

- Differences and Policy Lessons (July 1, 2015). Hungarian Academy of Science MTA-ELTE Crisis History Working Paper, (2).
- Erkan, H. (2007). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türk Ekonomisi*. <http://kisi.deu.edu.tr/husnu.erkancumhuriyet.html>, Erişim Tarihi: 20.09.2018.
- Eroğlu, H. (1981). *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara: ;Olgaç Matbaa.
- Eroğlu, N. (2007). *Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2.
- Ezer, F. (2010). *1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1
- Faulkner, H. (1960). *American Economic History, Eighth Edition*. New York: Harper&Row, Publishers.
- Flora, P. (1978). *State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975: A Data Handbook in Two Volumes*. Chicago.
- Foreman P. J. (1983). *A History of The World Economy: International Economic Relation Since 1850*. Great Britain: Harvester Wheatsheaf.
- Foreman, P. J. (1983). *A History of The World Economy: International Economic Relation Since 1850*, Great Britain: Harvester Wheatsheaf.
- Fröbel, F. vd. (1983). *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar*. (Çev. Orhan Esen vd.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gaibraith, J. K. (1975). *The Great Crash 1929*. Great Britain: Penguin Books,
- Galbraith, J. K. (2013). *The Great Crash 1929*. (Çevirmenler: Özkan Özdem ve Elif Nihan Akbaş), İstanbul: Pegasus Yayınları
- Galenson, Z. (1957). <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000362.html> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 08.03.2019).
- Gregory, P. R., Stuart, R. C. (1995). *Comparative Economic Systems*, USA: Fifth Edition Houghton Mifflin Company,
- Gülten K., (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hakkı N. (1930). *İhracat Meselelerinde Standardizasyon Meselesi*, İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası.

- Heaton, H., (2005), *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğmuş), Ankara: Paragraf Yayınları.
- Hobsbawn, E., (2008). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (Çev.YavuzAlogan), İstanbul: Everest Yayınları.
- Center for Financial Stability(2012). http://www.centerforfinancialstability.org/hfs_data.php#country, Erişim Tarihi: 10.03.2019.
- <http://www.scribd.com/doc/28895713/ONU-International-Trade-Statistics-1900-1960>, Erişim Tarihi: 08.03.2019
- Hüseyin S. (1998). *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu)*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Isaak, R. (1991). *International Political Economy: Managing World Economic Change*. New Jersey: Prentice-Hall International Editions,
- Işık, N., Duman, E. (2012). *1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Işık, N., Duman, E. (2012). *Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Yöntem ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2).
- İnan, A. A. (1978). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İstanbul Sanayi Odası. (2015). *İstanbul Sanayi Odası'nın Altmışınca Yılında Türk Sanayii*. Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.
- Kaya, K., Sevinç, G., Asoğlu, V., Sevinç, R.(2015). *Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı ile Karşılaştırılması*. Kamu-İş; C:14, S:1.
- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul.
- Kazgan, G. (2006), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.3.Baskı.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kegley C. W. & Wittkoff E. R. (1993). *World Politics: Trend and Transformation, Fourth Edition*. New York: The Macmillan Press Ltd.
- Kennedy, P. (1991). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşler (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*. Ankara.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 19. Basım.
- Kılınç, S., Burcu Ö., Hasan A., Kılıç, C. (2013). *Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış ticaretin Gelişimi*. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (8:1).
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Koraltürk, M. (2002). *Türkiye Ekonomisi (1923-1960)*. Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, <http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/ekonomi-finans-dosyasiturkiye-ekonomisi-1923-1960-cf841fdc-e8a1-42f6-9889-3182457f74fe.pdf>, Erişim Tarihi: 20.09.2018
- Korkmaz, E. (2015). *Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye*. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dunya-ekonomik-buhrani-ve-turkiye-36256yy.htm> Erişim Tarihi: 02.01.2019.
- Lange, B. (2007). *The Stock Market Crash of 1929: The End of Prosperity (Milestones in American History)*. Chelsea House Pub; Annotated edition.
- Memduh Y. (ed.) (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923–1978)*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.
- Metintaş, M. Y., Kayıran, M. (2016). *1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 23.
- Mumcu, A. (1997). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özcan, A. H. (1998). *Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler*. Dış Ticaret Müsteşarlığı. Dış Ticaret Dergisi, Yıl: 3 Ekim Özel Sayısı, Ankara.

- Özdamar, N. (2018). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım ve Tarımın Aciliyeti*.<http://www.tarim.com.tr/CUMHURIYETIN-ILK-YILLARINDA-TARIM-VE-TARIMIN-ACILİYETI,626y> Erişim Tarihi: 14.10.2018.
- Özdemir, Ü., Yiğit G. K., Oral, M. (2016). *Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi*. Doğu Coğrafya Dergisi , Cilt: 21. Sayı: 35.
- Özgen, B. (1997). *Atatürkçü Düşünce Ve Atatürkçülük*. İzmir: Özgen Yayınları.
- Özkale, L.,Kayalıcı, Ö. M. (2008). *Dış Ticaretin Yapısal Değişimi*. Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi, (Ed. Gülen Elmas Arslan), Ankara.
- Özkardeş, L. (2016). *Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi*. Gümrük ve Ticaret Dergisi.
- Palamut, M. E., Giray, F. (2001). *Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar*. Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl: 7, Sayı: 41.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi. 1.Baskı.
- Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parker, R. (2010). *An Overview of the Great Depression*, <http://eh.net/encyclopedia/article/parker.depression>, (Erişim Tarihi: 08.03.2019).
- Paya, M. M. (2013). *Küresel Ortamda İktisat Politikaları*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Reinhart, C. M.,Rogoff, K. S. (2020). *Bu Defa Farklı Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi*. (Çevirmen: L. Konyar), NTV Yayınları.
- Saka, R. (1933). *Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketleri*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası.
- Selim, Y. (2013). *Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı?*<http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasilbasladi/>, Erişim Tarihi:27.08.2018.

- Sönmez, S. (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, (1-2008 AD), (Horizontal file, copyrightAngusMaddison, University of Groningen) <http://www.ggd.net/maddison/content.shtml>, (Erişim tarihi: 08.03.2019).
- Stewart, M. (1980). *Keynes Devrimi*. (Çev. A. Baltacıgil). İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Şenkardeşler, R. A. (2018). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi*. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies 4/1.
- Tayanç, T. (1973). *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*. İstanbul: Milliyet yayınları.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1981). *Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1983). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2009) *Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. İstanbul: Nadir Kitap. Cilt: 1,
- Tekeli, İ., Selim, İ. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: ODTU.
- Tezcan, N. (1996). (Yayma Hazırlayan). *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 50-52.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.3.Baskı.
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thurow, L. (1995). *A New Economic Game*, (eds. C. RoeGoddard, John T. PasseSmith, John Conklin), International PoliticalEconomy: State Market Relations in TheGlobalOrder, LynneRiennerPublishers, USA.

- Topuz, H. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:12, Sayı: 3.
- Tuncay, M. (1993). *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması* Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TÜİK (2005). *İstatistik Göstergeler 1923–2005*, Türkiye İstatistik Kurumu, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.,Ankara.
- Türk, İ. (1982). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513.
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumu*. İstanbul: Timaş Yayınları, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr> (24.01.2019).
- Tüseb, (2018). *Türkiye Anne, Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü "İzmir İktisat Kongreleri Tarihçesi*.
[http://www.tuseb.gov.tr/tacese/yuklemeler/TA%C3%87ESE%20Yay%C4%B1nlar%C4%B1/tarih%C3%A7eler/I%CC%87zmir%20I%CC%87ktisat%20Kongreleri%20Tarih%CC%A7esi%20SON%20\(2\).pdf](http://www.tuseb.gov.tr/tacese/yuklemeler/TA%C3%87ESE%20Yay%C4%B1nlar%C4%B1/tarih%C3%A7eler/I%CC%87zmir%20I%CC%87ktisat%20Kongreleri%20Tarih%CC%A7esi%20SON%20(2).pdf) , Erişim Tarihi: 20.09.2018
- Varlık, B. (1980). *Ahmet Hamdi Tarhan'da Buğday Meselesi*, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 6, Sayı 5.
- Wisman, J. D. & Baker, B. (2011). *Rising inequality and the financial crises of 1929 and 2008. In Consequences of Economic Downturn*. Palgrave Macmillan US.
- Wisman, J. D. (2014). *The financial crisis of 1929 reexamined: the role of soaring inequality*. Review of Political Economy, 26(3).
- Yardımcı, M., İnce, E., Muhammet R., Ekiz, R. (2017). *1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*. Düünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Küv Yayınları.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922)*. Ankara.
- Yiğit, A. A. (2012). *Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)*. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 13 (2).
- Zarakolu, A. (1982). *1929-30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve*

Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomisinin Gelişmesi Semineri. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 513.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı :Sadeddin Çağrı EVREN
Doğum Yeri :İskenderun
Adres :İstanbul Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat
Müdürlüğü
İletişim :s.evren@ticaret.gov.tr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans :Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Çukurova
Üniversitesi (Ortak) Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
Anabilim Dalı, 2019.

Lisans :Mustafa Kemal Üniversitesi, 2011-2015.

İŞ DENEYİMİ

2018-... :T.C. Ticaret Bakanlığı

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: **1929 BÜYÜK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE OLAN ETKİSİ**

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 94 sayfalık kısmına ilişkin, 11/07/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme tiplerinden biri uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 24'tür.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30)

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dâhil,
- 3- Alıntılar dâhil.

Filtreleme Tip 2 (maksimum %10)

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar dâhil,
- 4- 5 Kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11.07.2019

Adı Soyadı: Sadeddin Çağrı EVREN
Öğrenci No: 1621509106
Anabilim Dalı: İktisat
Programı: İktisat
Statüsü: Y.Lisans Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Kürşat Haldun AKALIN

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR.